

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Кафедра теорії та історії держави і права**

Ткачук Тетяна Сергіївна

**Законодавче забезпечення функціонування релігійних
організацій в Україні / The legislative providing of functioning
religious organizations in Ukraine**

Спеціальність 081 – Право

Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр»

Студент групи ПРм–22
Т.С. Ткачук

_____
(підпис)

Науковий керівник
к.і.н., доцент А.В. Грубінко

_____
(підпис)

Дипломну роботу допущено
до захисту
«_____» _____ 2018 р.

Зав. кафедри теорії та історії
держави і права
доц. Кравчук М.В. _____
(підпис)

Тернопіль – 2018

РЕЗІЮМЕ

Дипломна робота містить 91 сторінку, список використаних джерел 84 найменування.

Мета дипломної роботи: дослідити особливості законодавчого забезпечення функціонування релігійних організацій в Україні.

Об'єктом дослідження є особливості організаційно-правового забезпечення діяльності релігійних організацій в Україні.

Предметом дослідження є статус релігійних організацій в Україні.

Одержані висновки та їх новизна: полягають в тому, що воно являє собою комплексне теоретико-правове дослідження актуальних питань законодавчого забезпечення функціонування релігійних організацій в Україні.

Ключові слова: релігія, релігійні організації, релігійні норми, церкваЮ секта,

RESUME

Thesis contains 91 pages, list of sources with 84 titles.

The aim of the thesis: research the peculiarities of the legislative provision of the functioning of religious organizations in Ukraine.

Object is the current: there are peculiarities of organizational and legal provision of the activities of religious organizations in Ukraine.

The subject of research: there is the status of religious organizations in Ukraine.

The resulting conclusions and innovation: it consists of a comprehensive theoretical and legal study of topical issues of legislative support for the functioning of religious organizations in Ukraine.

Keywords: religion, religious organizations, religious norms, church, a sect.

АНОТАЦІЯ

Мрикало І.І. Суд як інститут влади на етапі формування правової держави в Україні. – Рукопис.

Дослідження на здобуття ступеня вищої освіти “магістр” за спеціальністю 081 “Право”. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2018.

У роботі представлені результати дослідження сутності понять “релігії” та “релігійні організації”. Проаналізовано нормативно-правові акти, що становлять правову основу діяльності релігійних організацій. Розкрито сутність релігійних норм та їх співвідношення із правовими нормами. Охарактеризовано особливості діяльності релігійних організацій в Україні та їх види. Проаналізовано цивільно-правовий статус релігійних організацій.

ANNOTATION

Tkachuk T.S. Legislative support of the functioning of religious organizations in Ukraine. – Manuscript.

Research for higher education degree “magister” from specialty 081 “Law”. – Ternopil National Economic University, Ternopil, 2018.

In the paper the results of the study of the essence of the concepts of “religion” and “religious organizations”. The normative legal acts that constitute the legal basis for the activities of religious organizations are analyzed. The essence of religious norms and their correlation with legal norms are revealed. Characterized by the peculiarities of the activity of religious organizations in Ukraine and their types. The civil law status of religious organizations is analyzed.

ЗМ ІСТ

ВСТУП

Розділ I. Загальна характеристика релігії і релігійних організацій в Україні.

1.1. Право людини на свободу світогляду і віросповідання. Поняття релігії та релігійної організації.

1.2. Релігійні норми як регулятор суспільних відносин та їх співвідношення з правовими нормами.

1.3. Правова основа діяльності релігійних організацій в Україні.

Висновки до Розділу 1

Розділ II. Сутність, різновиди, порядок створення і припинення діяльності релігійних організацій.

2.1. Правовий статус релігійної громади.

2.2. Церква і секта як типи релігійних організацій. Харизматичний культ. Його сутність та особливості.

2.3. Порядок створення релігійних організацій та припинення їх діяльності.

Висновки до Розділу 2

Розділ III. Цивільно-правовий статус релігійних організацій.

3.1. Релігійна організація як юридична особа.

3.2. Спеціальна правоздатність релігійних організацій.

3.3. Особливості прав власності релігійних організацій.

Висновки до Розділу 3

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВСТУП

Актуальність теми роботи. Права і свободи людини і громадянина та їх гарантії до нашого часу пройшли тривалий еволюційний шлях. Так, давніше вони встановлювались церквою, але з часом позбувались засад релігійного впливу. На даний момент державно-правового розвитку нашого суспільства, свобода віросповідання є однією із найважливіших невід'ємних свобод людини, є загальнолюдською та духовною цінністю, яка проявляє свободи людини в суспільстві, є важливим етичним і правовим принципом тощо. Тому, питання організаційно-правових форм забезпечення функціонування релігійної організації в Україні залишається актуальним.

Стан дослідження проблеми. Проблематика дослідження особливостей законодавчого забезпечення функціонування релігійних організацій в Україні вивчалась багатьма дослідниками, зокрема: Буряковський А.Л., А. В. Ковбан, Малишко В. М. , С. Р. Продивус, В.Ф. Піддубна, Фучеджі В. Д. , Бевзенко В. М., Бергер, П., Лукман, Т, Бубнов С. В., Гайова Н. П. , Губар А., Джунь В., Друзенко Г., Корж В., Лилак Д., Піддубна В., Плохій С., Радугин А. А., Розенбаум Ю. А., Рублюк О., Руденко Н. В, Рудинський Ф. М., Селіванов А. О., Токарев С.А. , С. Абрамович, М. Тілло, М. Чікарькова, Дудаш Т.І., В. В. Копейчіков, Калінін Ю., Кислюк К., Колодний А.М., Лубський В., Марченко М. Н., Павлов А. С., Радугина А.А., В. М. Скиртач, Л. І. Мозговий., В. Л. Петрушенко, С.І. Голотін , Титов В., Черній А., Чорненький Я., Яроцький П. тощо.

Мета роботи – дослідити особливості законодавчого забезпечення функціонування релігійних організацій в Україні.

Розкриваючи мету, ставляться такі **завдання**:

- визначити сутність понять «релігії» та «релігійних організацій»;
- дослідити нормативно-правові акти, що становлять правову основу діяльності релігійних організацій;

- розкрити сутність релігійних норм та їх співвідношення із правовими нормами;
- охарактеризувати особливості діяльності релігійних організацій в Україні та їх види;
- проаналізувати цивільно-правовий статус релігійних організацій;

Об’єкт дослідження – особливості організаційно-правового забезпечення діяльності релігійних організацій в Україні.

Предмет дослідження – статус релігійних організацій в Україні.

Методи дослідження. Основу методологічних досліджень склали загальнофілософські методи (діалектичний, позитивістський, ідеалізації), загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення, аналогія, моделювання, класифікація, системний, порівняльний, історичний, прогнозування), спеціально-наукові методи (спеціально-юридичні) методи (юридично-догматичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, нормативно-аналітичний, тлумачення законодавства, правової герменевтики) тощо.

Джерельну базу дослідження склали: нормативно-правові акти вітчизняного законодавства (Конституція України, кодекси, закони, підзаконні нормативно-правові акти), акти міжнародного права, матеріали навчальної літератури, дисертаційні матеріали, доктринальні дослідження вітчизняних та іноземних науковців, матеріали судової практики, довідкова література, електронні ресурси.

Наукова новизна роботи розкривається у *положеннях, які виносяться на захист.*

1. Релігія становить собою особливу систему світогляду та світосприйняття конкретної людини або групи людей, набір культурних, духовних та моральних цінностей, що обумовлюють її поведінку у суспільстві. У широкому сенсі, як суспільний інститут, релігія — це сукупність вірувань і віровчень, наявних у суспільстві. Вона включає до свого складу сукупність звичаїв, обрядів, правил життя і поведінки людей і т. д. У вузькому розумінні релігія — віра в існування надприродних —

персоніфікованих чи ні — сил, що супроводжується переконанням у здатності цих сил або сили (Бога, богів, Абсолюту, Космосу тощо) впливати на Всесвіт та на долю людей.

Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, їх управління і центри (з головами конфесій), монастирі, релігійні братства та ордени (чини), місіонерські товариства (*місії*), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання можуть представлятися своїми центрами (*управліннями*) як в Україні так і поза Україною. Вони утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють керівних осіб згідно із своїми релігійними статутами (*положеннями*) та відповідно світського «Закону України про свободу совісті та релігійні організації»

2. Фундаментальні основи правового регулювання функціонування релігійних об'єднань закладено у Конституції України, а статус релігійних об'єднань та організацій визначено у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації». Також, врегулювання питань, пов'язаних із релігійними організаціями в Україні визначається Постановами КМУ, Указами Президентами, роз'ясненнями тощо.

3. Релігійні норми - це правила, встановлені різними церковними конфесіями та обов'язкові для їх віруючих. Вони містяться в релігійних книгах (Біблія, Талмуд, Коран, Сунна, Закони Ману та ін.), в актах, прийнятих церковними громадами, зборами духовенства або вищих чинів церкви, в коментарях релігійних книг тощо. Такі норми регламентують відправлення обрядів, церковних служб, дотримання постів. Релігійні норми можуть мати також моральний зміст (наприклад, заповіді зі Старого завіту: не вбий, не вкради, шануй батьків своїх і т.д.). На різних етапах розвитку суспільства і в різних правових системах ступінь і характер взаємодії права і релігії був різним. Характер взаємодії норм права та релігійних норм у

системі соціальної регуляції того чи іншого суспільства визначається зв'язком правових і релігійних норм з мораллю і зв'язком права з державою. Так, держава за допомогою правової форми може визначати свої відносини з релігійними організаціями та їх правовий статус у даному конкретному суспільстві. Правові та релігійні норми можуть збігатися з точки зору свого морально-етичного змісту.

4. Релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури. Є такі види релігійних організацій: релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Спільність із усіма своїми організаційними елементами являє собою релігійне об'єднання.

5. В Україні Церква і релігійні організації відокремлені від держави. Релігійні організації є учасниками цивільних правовідносин. Більшість із них набуває статусу суб'єкта права через визнання за ними прав юридичної особи, а з ускладненням суспільних взаємозв'язків їх значення постійно зростає, оскільки вони, як правило, представляють групові, а не індивідуальні інтереси. Значення релігійної організації як юридичної особи полягає в тому, що вона є формою існування у вигляді колективного суб'єкта права тощо.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що теоретичні положення і висновки роботи можуть бути використані у процесі вдосконалення законодавства стосовно діяльності релігійних організацій в Україні, для подальших наукових досліджень даної проблематики, для покращення наукової та навчальної літератури, а також при викладанні таких навчальних дисциплін як «Теорія держави і права», «Історія держави і права», «Канонічне право» тощо.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовані автором під час участі у I Міжнародній студентській науковій

конференції «Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студенської молоді» (Тернопіль, 3-4 квітня 2017 р.) (Ткачук Т.С. Правове регулювання державно-церковних відносин в Україні// Збірник тез доповідей. – Тернопіль: Вектор, 2017. – С. 183-185. А також, у Міжнародній юридичній науково-практичній конференції у рамках круглого столу, на тему «Українська Центральна Рада - світоч національного державотворення: історико-правові уроки та сучасні реалії»: (Київ, 13 квітня 2017 року) (Ткачук Т.С. Відносини держави і церкви в добу Української Центральної Ради // Правозастосування: теорія, методологія та практика: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція» – Київ, 2017. – С. 283-286.

Загальна характеристика роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів (9 параграфів), висновків, списку використаних джерел(84 найменувань). Загальний обсяг 90 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЛІГІЇ І РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

1.1. Право людини на свободу світогляду і віросповідання. Поняття релігії та релігійної організації.

У демократичному суспільстві, з притаманними рисами плюралізму, в тому числі і релігійним, важливе значення має гарантування свободи совісті, світогляду і віросповідання.

Реалізація громадянами права на свободу світогляду і віросповідання гарантована Конституцією України, де передбачена свобода сповідання будь-якої релігії або не сповідання ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Також громадяни України мають право на свободу об'єднання у громадські організації, зокрема релігійні, для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення соціальних, культурних та інших інтересів [1].

Таке формулювання надає підстави вважати, що законодавець об'єднує два поняття, свобода світогляду та свобода віросповідання в одну категорію, відповідно таким чином ототожнює їх. Як нам відомо поняття світогляд розглядають як сукупність поглядів, оцінок, принципів, ідеалів, а також зумовлені цими принципами життєві позиції та ціннісні орієнтації людей. Отже, світогляд є всеохоплюючою категорією, системою узагальнених поглядів в тому числі й на релігію і віросповідання. Таким чином поняття свобода світогляду є більш широким і включає в себе свободу віросповідання.

Під поняттям світогляд розуміють систему найзагальніших уявлень, поглядів, понять щодо світу, який оточує людей, щодо природи, людини та суспільства в їх цілісності і взаємозалежності, щодо їх сутності, походження, закономірностей існування й розвитку.

Свобода світогляду означає право мати власні погляди на природу, людину і суспільство та змінювати їх, сповідувати релігію або бути атеїстом, не бути примушеним з боку держави або інших суб'єктів суспільних відносин до

певного світогляду і ставлення до релігії, а також право виховувати дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії. Адже церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви.

Варто зауважити, що відповідно до конституційного положення про "ідеологічну багатоманітність" суспільного життя в Україні, жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова [1].

Закон закріплює право на свободу совісті, яке включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконувати за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Неодмінною складовою частиною будь-якого світогляду є вірування (оскільки не всі уявлення про навколишній світ можуть бути у певний час доведені науково). Предметом вірувань можуть бути найрізноманітніші явища - як матеріальні, так і ідеальні; як реальні, так і уявні; як давні, так і сучасні або й майбутні. Тому свободу віросповідання можна інтерпретувати як можливість самостійного вільного вибору об'єкта вірувань та їх відповідного змісту. Така можливість є необхідним складовим елементом свободи особистого самовизначення. Ця свобода, як відомо, є одним із широко визнаних міжнародних стандартів прав людини. Вона є фундаментом особистісних прав людини. Відповідний конституційний припис саме й утверджує свободу духовно-ідеологічного самовизначення особи [62;с.544].

У більш вузькому розумінні, свобода віросповідання - це свобода одноособове чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, вільно приймати і змінювати релігію за своїм вибором, входити до релігійних громад чи виходити із них, брати чи не брати участь у богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчанні релігії, нести альтернативну службу замість військової, вести релігійну діяльність, тобто створювати нові релігійні течії та напрями, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання тощо.

Отже, категорія «свобода совісті» є більш широкою, ніж поняття «свобода віросповідання», вона означає природне право людини мати будь-які переконання. Європейський Суд з прав людини вказує на те, що поняття свободи релігії є питанням свободи совісті кожного. Тобто це один із основних елементів розуміння життя людиною.

Слід також звернути увагу на застосування цих термінів у міжнародно-правових актах. Стаття 9 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод більш широко формулює вказане право, містить такі категорії, як «свобода думки, совісті та віросповідання». Європейський суд з прав людини зазначає, що гарантії ст. 9 Конвенції не поширюються на кожен дію, на вчинення якої особу спонукає чи надихає релігія або переконання, і ця стаття не завжди гарантує особі право поводити себе у публічній сфері так, як приписує її релігія або переконання. Так наприклад, у справі «Лейла Шахін проти Туреччини» [82] Європейський суд наголосив на тому, що заборона носіння ісламської хустки студентці Стамбульського університету не є порушенням свободи віросповідання, оскільки відповідає законній меті захисту громадського порядку, прав і свобод інших осіб, а також спрямоване на забезпечення принципу відокремлення церкви від держави та атмосфери плюралізму в університеті.

Стаття 18 Загальної декларації прав людини та ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права також закріплюють право кожної людини на свободу думки, совісті і релігії. Отже більш вдалим і доцільним було б застосування у тексті Конституції України терміну «свобода совісті», що відповідало б міжнародним стандартам [18,19].

Європейський суд з прав людини виокремлює три аспекти поняття «свобода думки, совісті, релігії». По-перше, такі переконання є вирішальними для ідентичності особи. По-друге, це поняття охоплює як традиційні релігійні погляди, так і нерелігійний світогляд. По-третє, усі вірування та переконання визнаються Судом рівними. З огляду на широкий зміст поняття «свобода думки, совісті і релігії», воно охоплює не лише релігійні вірування, а й, наприклад паціфізм. [55; С.245]

У практиці Європейського Суду було сформоване поняття «абсолютна свобода думки, совісті, релігії» з огляду на те, що ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не передбачає жодних обмежень, за винятком свободи відкрито сповідувати свою релігію чи переконання. Тому Суд встановив, що «абсолютна свобода», яка стосується внутрішніх переконань людини, не може обмежуватися жодним чином, а «відкрите сповідання» яке стосується прилюдного сповідання переконань, держава може обмежити за певних умов. [55; С.247]

Європейський суд наголошує на тому, що релігійна свобода містить також негативний аспект, а саме право не сповідувати будь-яку релігію або релігійні переконання й не примушувати до дій, які дозволяли би зробити висновок про те чи має особа такі переконання чи ні. Державні органи не мають права втручатися в цю сферу індивідуальної свідомості й посвідчувати релігійні переконання або примушувати розкривати свої переконання з духовних питань.

Здійснюючи своє право на свободу світогляду і віросповідання, громадяни мають право: придбавати, володіти і використовувати релігійну літературу мовою на свій вибір, а також інші предмети та матеріали релігійного призначення; встановлювати і підтримувати міжнародні прямі особисті контакти, включаючи виїзд за кордон для паломництва, участь у зборах та релігійних заходах; вивозити за кордон релігійну літературу та інші інформаційні матеріали релігійного змісту.

Закон України "Про освіту" надає можливість людині обирати для своїх дітей світську або ж релігійну освіту [8].

Певне значення для реалізації кожною людиною права на свободу світогляду і віросповідання мають положення ч. 3 ст. 35 Конституції України, відповідно до яких "церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа - від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова".

Із проголошеного у Конституції України загального принципу відносин церкви і держави - відокремленості випливають такі практичні висновки:

а) Україна є світською державою. Це не означає, що вона впроваджує, підтримує, "спонсорує" атеїстичну ідеологію, заінтересована у ній. Це свідчить лише про те, що держава є нейтральною, безсторонньою щодо будь-яких різновидів віри - як релігійних, так і нерелігійних;

б) держава мусить чітко окреслити у законодавстві межі свого втручання (впливу, сприяння, протидії тощо) у сповідання будь-якої віри, у діяльність релігійних та атеїстичних організацій, виходячи при цьому виключно із загальнолюдських цінностей і прав людини. Вона не повинна надавати матеріальної підтримки або в іншій формі активно виявляти свою прихильність до будь-яких релігійних організацій, а також до організацій атеїстичного спрямування (зважаючи, зокрема, на те, що платниками державних податків є як громадяни найрізноманітніших конфесій, так і атеїсти);

в) позитивна діяльність держави щодо різних конфесій має бути обмежена: обліково-реєстраційною діяльністю на основі повідомного (заявницького) принципу; нейтральним арбітруванням у разі виникнення міжконфесійних суперечок, конфліктів з майнових та деяких інших неідеологічних питань за умови звернення цих організацій до відповідних юрисдикційних державних органів і беззастережного визнання обов'язковості рішень останніх;

г) держава має законодавче визначити межі діяльності, фізичної поведінки (проте аж ніяк не думок, не віри), поза які не можуть виходити прихильники будь-якої релігії або іншої, у тому числі атеїстичної, віри відповідно до міжнародних стандартів цих меж (ст. 29 Загальної декларації прав людини). Вона повинна також здійснювати контроль за непорушенням цих меж, тобто за дотриманням законів віруючими усіх конфесій, усіма релігійними й атеїстичними організаціями, та притягати до юридичної відповідальності тих із них, котрі порушили чинне законодавство.

Безперечно, розглядуване відокремлення не означає відсутності будь-яких контактів, зв'язків між державою та церквою. Як одне із громадських об'єднань церква входить до складу політичної системи (організації) суспільства і через своїх офіційних представників може брати участь у

політичному житті у тих же формах, які припустимі для будь-яких звичайних (нерелігійних) громадських об'єднань, організацій. Не може викликати заперечень також добровільне "взаємовигідне" співробітництво (паралельні чи спільні дії) держави і церкви у гуманітарній сфері або з інших питань (наприклад, здійснення ними заходів для збереження пам'яток історії і культури, пропаганда загальнолюдських принципів моралі, допомога нужденним, соціальне незахищеним громадянам). Церква несе ті самі обов'язки за чинним законодавством, які покладено на будь-яких юридичних осіб, зокрема обов'язок дотримання норм фінансового, цивільного, трудового законодавства тощо. Зважаючи на специфічність релігійних організацій, держава врегульовує низку своїх взаємин з ними спеціальним законом [39;с.15].

Згідно із Законом України "Про свободу совісті та релігійні організації" (статті 21-23), релігійні організації мають право: засновувати й утримувати вільно доступні місця богослужінь або релігійних зібрань, місця паломництва; проводити богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії; придбавати і використовувати релігійну літературу мовою на свій вибір, а також інші предмети й матеріали релігійного призначення, виготовляти, експортувати, імпортувати і розповсюджувати такі предмети і літературу; утворювати товариства, братства, асоціації, інші об'єднання громадян для здійснення добродійництва, вивчення та розповсюдження релігійної літератури та іншої культурно-освітницької діяльності; встановлювати і підтримувати міжнародні зв'язки тощо. [12]

Відповідно до ч. 4 ст. 35 Конституції України, "...ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою" [1].

Однак слід звернути увагу що згідно з законодавством, ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання конституційних обов'язків. Так згідно зі ст.2 Закону України « Про альтернативну (невійськову) службу» право на альтернативну службу мають громадяни

України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю. [6]

Загальне положення полягає у тому, що будь-які змістовні особливості, вимоги релігійних переконань, сповідуваних громадянином, не можуть бути підставою для ухилення його від виконання загальних юридичних обов'язків. Ані держава не повинна встановлювати з такого приводу жодних винятків для якихось категорій віруючих, ані, зі свого боку, громадянин, якої б релігії він не дотримувався, не має права відмовлятися від виконання загальних юридичних обов'язків. У такий спосіб, знову ж таки, забезпечується рівність усіх перед законом.

Єдиний виняток з цього загального положення Конституція України встановила щодо тих випадків, коли виконання загального для всіх громадян військового обов'язку входить у суперечність із приписами тієї релігії, яку громадянин сповідує. Але й тоді дозволяється не звільнення від виконання обов'язку, а лише заміна його іншим.

Остання ситуація врегульована нині Законом України "Про альтернативну (невійськову) службу" та прийнятими для організації його виконання постановами Кабінету Міністрів України. Зокрема, однією з цих постанов затверджено перелік конфесій, представникам яких дійсна військова служба може бути замінена невійськовою службою [6].

Право на свободу світогляду і віросповідання відповідно до ст. 64 Конституції України може бути обмежено також в умовах воєнного та надзвичайного стану.

Згідно з положеннями ст. 21 Закону. Богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії безперешкодно проводяться в культових будівлях і на прилеглий території, у місцях паломництва, установах релігійних організацій, на кладовищах, в місцях окремих поховань і крематоріях, квартирах і будинках громадян, а також в установах, організаціях і підприємствах за ініціативою їх трудових колективів і згодою адміністрації; на прохання

громадян, які перебувають в лікарнях, госпіталях, будинках для престарілих та інвалідів, місцях попереднього ув'язнення і відбування покарання, або за ініціативою релігійних організацій богослужіння та релігійні обряди можуть проводитися у цих установах, адміністрація яких має сприяти цьому, бере участь у визначенні часу та інших умов проведення богослужіння. Обряду або церемонії.

Щодо права вести релігійну діяльність як складову права на свободу віросповідання, слід зазначити, що існує велика кількість форм здійснення релігійної діяльності. У ст.6 Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії та переконань містить широкий перелік свобод, які включаються до змісту права на свободу думки, совісті, релігії або переконань. Із цих прав можна виокремити форми здійснення релігійної діяльності, серед яких: створювати і утримувати відповідні благодійні та гуманітарні заклади, виробляти, набувати та використовувати необхідні предмети та матеріали, пов'язані з релігійними обрядами, звичаями або переконаннями, випускати та розповсюджувати публікації, вести викладання з питань релігії або переконань у місцях, придатних для цих цілей. Здійснення цих форм релігійної діяльності частіше за все реалізується віруючими через утворення та участь у функціонуванні релігійних організацій, які створюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру. Необхідно також вказати, що право безперешкодно відправляти одноособово або колективно релігійні культу і ритуальні обряди також є формою ведення релігійної діяльності [28;с.19].

Існує кілька точок зору на походження слова релігія (від лат. religio - совісність, благочестя, благоговіння, релігія, святість, богослужіння та ін.). Так, знаменитий римський оратор, письменник і політичний діяч I ст. до н. е. Цицерон вважав, що воно є похідним від латинського дієслова relegere (знову збирати, знову обговорювати, знову обмірковувати, відкладати на особливе вживання), що в переносному розумінні означає благоговіти або ставитися до чого-небудь з особливою увагою, повагою . Звідси і сама істота релігії Цицерон бачить у благоговінні перед вищими силами, Божеством.

Отже у широкому сенсі, як суспільний інститут, релігія — це сукупність вірувань і віровчень, наявних у суспільстві. Вона включає до свого складу сукупність звичаїв, обрядів, правил життя і поведінки людей і т. д. Вивченням релігії займається наука релігієзнавство.

У вузькому розумінні релігія — віра в існування надприродних — персоніфікованих чи ні — сил, що супроводжується переконанням у здатності цих сил або сили (Бога, богів, Абсолюту, Космосу тощо) впливати на Всесвіт та на долю людей. Ця віра відбивається в думках, відчуттях і волі людини, включає в себе певний етичний кодекс, виражається в певному способі поведінки та/або ритуалах, за допомогою яких людина шукає схвалення та прихильності Бога або богів.

Враховуючи зазначене, необхідно визначити поняття релігії та релігійної організації як суб'єкта права.

Відомий західний оратор і християнський письменник Лактанцій (330 р) вважав, що термін релігія походить від латинського дієслова *religare*, що означає пов'язувати, з'єднувати. Тому і релігію він визначає як союз благочестя людини з Богом.

Подібним же чином розуміє істота релігії і блаженний Августин (430 р), хоча він вважає, що слово релігія походить від дієслова *religere*, тобто возз'єднувати, і сама релігія означає возз'єднання, відновлення колись загубленого союзу між людиною і Богом.

Таким чином, походження слова релігія вказує на два основних його значення: з'єднання і благоговіння, - які говорять про релігію як про таємниче духовному союзи, живому, побожному єднанні людини з Богом [61; с.321].

У науці розроблено ряд визначень релігії: теологічних, філософських, соціологічних, психологічних та ін. Наприклад, теологічні визначення полягають у тому що Бог- це сила реально існуюча, і людина знаходиться у постійній взаємодії з ним. Філософські визначення базуються на визнанні або невизнанні існування Бога і, відповідно описують релігію в житті індивіда, її роль та сприйняття. Соціологічні та психологічні визначення питання про

істинність існування надприродних сил залишають за рамками своїх формулювань і розглядають соціальні та психологічні наслідки релігії.

Теологічні визначення релігії є найстаршими за віком. Вони прагнуть зрозуміти релігію зсередини, на основі відповідного релігійного досвіду, та вчень. Існують такі визначення релігії, сформульовані конфесійними релігієзнавцями:

- переживання святого (Р. Отто - протестантський філософ) [53; С.67];
- життя нас в Бозі і Бога в нас (П. А. Флоренський - православний богослов) [75; с.56];
- вихід за межі біологічної природи, конструювання смислового універсуму (Т. Лукман - євангелічний теолог) [34; с.87].

В результаті взаємозв'язку між людиною і Богом, з'являється розуміння релігії як особливої величини.

У матеріалістичній філософії релігія розуміється як багатовимірне явище духовного життя суспільства і особистості, і це розуміння трактується в декількох формулюваннях:

- релігія як сфера духовного життя суспільства, групи, індивіда;
- релігія як спосіб духовно-практичного освоєння світу;
- релігія як область духовного виробництва;
- релігія як форма суспільної свідомості, де ідеальне - і продукт, і форма.

До останнього варто додати, що релігія є універсальною формою суспільної свідомості. Право, мораль, ідеологія служать способами духовно-практичного освоєння суспільства і виступають у ролі безпосередніх регуляторів людської поведінки. Наука, філософія, мистецтво служать способами духовного і духовно-практичного освоєння всього навколишнього світу і суспільства і виступають у ролі опосередкованих регуляторів людської поведінки. Універсальність релігії в тому, що вона, по суті, є і тим, і іншим. Так як тільки релігія містить в собі можливості для духовно-практичного і чисто духовного освоєння людиною будь сфери його життєдіяльності, причому справа не в істинності тієї чи іншої релігії, а в можливості, що надаються людині для мислення і емоційного переживання. Крім того, релігія розташовує

як безпосередніми (покарання і заохочення, які виходять від служителів релігії), так і опосередкованими (відплати, які виходять від Божества) регуляторами людської поведінки [58; с.24].

Аналізуючи вищесказане, можна запропонувати наступне визначення релігії. Так, це система поглядів і переконань, на яких будується світогляд і світовідчуття, а також відповідна поведінка і специфічні дії (культ) і які засновані на вірі в існування Бога або богів, тобто того чи іншого різновиду надприродного.

У теорії права поняття суб'єкт права є одним з найважливіших, однак серед учених немає єдності щодо визначення цього поняття.

Визначаючи поняття релігійної організації або об'єднання, необхідно насамперед установити етимологію слова організація. Це слово походить від французького *organisation*, що означає побудову, пристрій чого-небудь; сукупність людей, груп, які об'єднані для досягнення будь-якої мети, виконання якогось завдання на основі принципів поділу праці, розподілу обов'язків та ієрархічної структури; громадські об'єднання, державні установи [74; с. 550].

Отже, на мою думку можна узагальнити визначення організації, це цільове об'єднання ресурсів для досягнення певної мети. Переважно даний термін вживається для визначення соціальної групи, яка розподіляє виконання завдань між її учасниками для досягнення певної колективної мети. Організації, створені людьми, характеризуються наявністю людини як активного ресурсу. Для них характерна наявність функцій управління і планування.

Цілком очевидно, що поняття організація і об'єднання споріднені, але не тотожні. Поняття організація є більш точним і вдалим в порівнянні з терміном об'єднання, а останнє є однією з істотних ознак організації, вказує на поєднання або сукупність осіб, які в неї входять. Крім того, чинним законодавством передбачена така організаційно-правова форма релігійних організацій, як їх об'єднання [74; с. 550].

Розглядаючи специфіку правового статусу релігійних об'єднань, необхідно відзначити, що в науці і практиці немає однозначного підходу до

визначення правового статусу релігійних об'єднань та їх місця в організації суспільства.

Враховуючи зазначене, поняття релігійне об'єднання має різне смислове навантаження в залежності від ряду факторів, контексту роботи, особливостей авторського підходу до проблеми і т.д .. Однак заборонено ігнорувати важливі вимоги, пропоновані до наукової термінології, зокрема такі: однозначність, суворості визначеність, ясність, стійкість, сумісність з іншими термінами.

Таким чином, релігійну організацію слід розуміти як добровільне, некомерційне об'єднання осіб, створене для задоволення релігійних потреб, яке діє відповідно до статуту.

1.2. Релігійні норми як регулятор суспільних відносин та їх співвідношення з правовими нормами.

Співвідношення права та релігії має неоднозначний і часто суперечливий характер, намагання вирішити це протиріччя передбачає комплексне вивчення права та релігії як найважливіших соціальних регуляторів, що активно взаємодіють у процесі впливу на суспільні відносини в усіх основних сферах життєдіяльності людини й суспільства, в процесі належної реалізації суб'єктами своїх прав та обов'язків, що є визначальним чинником стану правопорядку й законності в суспільстві, рівня правової свідомості й культури населення.

У будь-якому суспільстві паралельно з нормами права існують і релігійні норми. Релігійними нормами називаються правила, установлені різними віросповіданнями, що обов'язкові для виконання віруючими. Вони містяться в релігійних книгах (Старий завіт, Новий завіт, Коран, Сунна, Талмуд, релігійні книги буддистів тощо), у рішеннях зборів віруючих або духівництва (постанови соборів, колегій, конференцій), у працях авторитетних релігійних письменників. Цими нормами визначається порядок організації та діяльності релігійних об'єднань (громад, церков, груп віруючих тощо), регламентуються

відправлення обрядів, порядок церковної служби. Ряд релігійних норм має моральне стримування (заповіді) [57; с.136].

Установлювані будь-якою релігією правила поведінки є особливим видом соціальних норм — релігійні норми, а не компонентом моральності, права або будь-яких інших соціальних систем. Говорячи про релігійну норму, варто мати на увазі, що правило поведінки — це лише одна з її складових. Крім того, норма включає вказівки на священне джерело правила поведінки й на надприродні засоби його забезпечення. Для Біблії, Корану, Талмуду та інших священних книг характерне розмежування складових релігійних норм, відсутність у багатьох із них індивідуальної санкції, що й породжує необгрунтоване ототожнення «вірша», в якому викладається лише правило поведінки, з усією релігійною нормою. Релігійні норми мають усі необхідні ознаки соціальної норми, це правила поведінки людей, які належать до сфери релігійного культу, сімейних і інших суспільних відносин. Релігійна норма, як і інші соціальні норми, має загальний характер, що проявляється в наступному:

— релігійна норма виступає як зразок поведінки віруючих людей у тій або іншій ситуації, як еталон певних відносин;

— приписи певної норми стосуються не конкретного індивіда, а широкого кола людей, послідовників цієї релігії (членів церкви, релігійних організацій) або їх частини (священнослужителів, мирян тощо).

Передбачаючи конкретні варіанти поведінки в типових життєвих ситуаціях, релігійні норми впливають на свободу й свідомість людей, формують їх соціальну поведінку й тим самим регулюють відповідні суспільні відносини, що проявляються, насамперед, у діях або бездіяльності їх учасників. Одна зі специфічних особливостей цих норм полягає в тому, що вони регулюють і такі відносини, котрі перебувають поза сферою впливу інших соціальних норм, — відносини, що виникають при відправленні культу.

Релігійні норми здебільшого мають авторитарний характер, формулюються як веління, що необхідно виконувати всупереч вимогам будь-яких інших норм, навіть до прямої заборони дії останніх. Кожна релігія, посилаючись на свободу надприродних чинностей і істот, жадає від своїх

послідовників сліпої дисципліни, неухильного дотримання своїх приписів. Релігійні норми повинні виконуватися, незважаючи на невідповідність їх вказівок поглядам, бажанням віруючих. Ці норми відрізняються від моральних, правових і інших соціальних норм, насамперед, тим, що мають у своїй основі релігійні, а не будь-які інші ідеї, нерозривно пов'язані з вірою в надприродне. Релігійні норми розглядаються віруючими як веління надприродних факторів або їх представників на землі — верховних служителів культу. У первісних релігіях творцями й охоронцями релігійних приписів і заборон вважалися тотемічні предки. Потім як джерело релігійних правил поведінки виступали божества й, нарешті, у монотеїстичних релігіях — бог. У «священних» книгах різних релігій релігійні норми формулюються як божественні веління. У Біблії, наприклад, вони йменуються заповідями, веліннями, уставами, законами бога, підкреслюється їх святість. Церковні правила видаються богословами для конкретизації «законів божих» [27; с. 110].

Однак зв'язок релігійних норм з релігійними ідеями не завжди помітний. Не в усіх релігійних приписах міститься вказівка на їх священне походження. У таких випадках про наявність зазначеного зв'язку свідчать специфічні цінності забезпечення виконання релігійних приписів: погроза надприродною карою й обіцянка нагороди від надприродних об'єктів. Виконання релігійних норм забезпечується також покараннями, застосовуваними до порушника священнослужителями (церковне покарання). З виникненням держави й права до цього додається кримінальне покарання за так звані релігійні злочини, а потім і несприятливі цивільно-правові наслідки у випадках недотримання деяких релігійних норм.

Співвідношення релігії та права в умовах сучасної демократичної держави характеризується певними рисами. Більшість культових і організаційно-функціональних норм, що регламентують внутрішньоцерковну діяльність, нейтральні щодо права з огляду на те, що регулюють суспільні відносини, які не належать до сфери правового регулювання. Проте певна частина релігійних норм має своїм об'єктом ті самі суспільні відносини, що й право, які належать не тільки до внутрішньоцерковної сфери (наприклад,

відносини, що виникають при створенні релігійних об'єднань, між віруючими регулюються виконавчими органами держави, а не служителями культу), а й до різних сфер суспільного життя, оскільки деякі конфесійні організації намагаються у своїй діяльності вийти за межі задоволення релігійних потреб громадян. У цих випадках діє закономірність, характерна для співвідношення правових норм із соціальними нормами попередніх формацій, що продовжують діяти в суспільстві (звичаї, моральні й релігійні норми): якщо останні не суперечать правовим приписам, право не перешкоджає їх функціонуванню. В іншому випадку — верховенство закону над будь-якими іншими соціальними нормами, адже право забороняє громадянам дотримуватися приписів, що суперечать Конституції. Терпиме ставлення до соціальних норм, що орієнтує громадян на протиправну поведінку, є несумісним із принципами законності.

Задоволення релігійних потреб віруючих неможливе без юридичних норм, що надають необхідні права релігійним організаціям, служителям культу і віруючим громадянам. Проголошення відділення церкви від держави й школи від церкви залишилося б простою декларацією, якби воно не підкріплювалося сукупністю правових норм, що встановлюють певний порядок взаємин між релігійними організаціями, суспільством і державою.

Визначальне значення в цивілізованій системі нормативного регулювання суспільства має глибокий взаємозв'язок моралі й права. Право під кутом зору цього взаємозв'язку може бути охарактеризоване як форма інституціалізації, реального втілення в життя принципу справедливості. Право й мораль — самостійні нормативно-регулятивні утворення, кожне з яких має свою особливу цінність. Більше того, за природою й походженням вони взагалі перебувають у різних площинах [74; с. 550].

Релігійні норми та принципи, що регулюють взаємозв'язки між суб'єктами релігійних відносин, об'єктивовані та систематизовані у нормативні акти і входять до складу нормативної (регулятивної) підсистеми правової системи. За допомогою релігійних норм, як загальних правил поведінки, реалізується потреба суспільства в затвердженні нормативних начал існування

та розвитку релігійної спільноти, дотриманні режиму циклічності, сукупності повторюваних релігійних відносин і процесів у межах релігійної організації.

Релігією є соціальне явище, та важливий структурний елемент суспільства в його різних соціальних проявах і на різних соціальних рівнях . Коли ми говоримо про релігію як про соціальний інститут, ми маємо на увазі, що вона постає як реально існуюча підсистема суспільства, і у свою чергу, надає вплив на взаємини людей, їх життя та свідомість. Вплив релігії на суспільство відбувається та реалізується , в свою чергу, через її інститути - релігійні організації, об'єднання віруючих, культові установи, релігійну ідеологію і масову релігійну свідомість. Всі ці компоненти мають соціальні виміри і доступні як теоретичному аналізу, так і емпіричному спостереженню, і, як такі, стають предметом дослідження .

Розкриття ролі і місця інституту релігії в сучасній Україні вимагає виділення функцій релігії. Найчастіше дослідники виділяють такі функції:

- 1) світоглядна (світобачення, світовідчуття, світо відношення людини, та визначення її ціннісних орієнтацій);
- 2) компенсаторна (вплив на почуття безсилля, залежності і обмеженості людського існування);
- 3) комунікативна (забезпечення різноманітних зв'язків між віруючими, прояв в якості засобу їх спілкування);
- 4) регулятивна (упорядкування відносин між віруючими та вплив на їх поведінку);
- 5) інтегративна (здатність релігії бути засобом об'єднання мас, індивідів і інститутів);
- 6) культурно-транслює (передача певної частини культурної спадщини);
- 7) легітимізує (освячення та узаконення певного суспільного ладу та інститутів, норм поведінки в конкретному соціумі) [Релігія і влада в Україні].

Варто зазначити, що важливе значення надається регулюючій функції релігії. У даному значенні, релігія розглядається як специфічна ціннісно-орієнтаційна і нормативна система. Регулююча функція релігії виявляється вже на рівні релігійної свідомості. Кожна релігійна система виробляє певну систему

цінностей, реалізація яких здійснюється індивідом у процесі його діяльності і відносин.

Нормативна система релігії володіє великим регулятивним потенціалом. Релігійні норми - це різновид соціальних норм. Встановлювані будь-якою релігією правила поведінки являють собою, особливий вид соціальних норм - релігійні норми, а не компонент моральності, права або будь-яких інших соціальних систем. Говорячи про релігійну норму, слід мати на увазі, що заповідь, правило поведінки - це лише одна з її складових частин. Крім того, норма включає вказівки на священне джерело правила поведінки і на надприродні засоби його забезпечення.

Для Біблії, Корану, Талмуда та інших священних книг характерна розсіяність складових частин релігійних норм, відсутність у багатьох з них індивідуальної санкції, що й породжує необгрунтоване ототожнення, в якому викладається лише правило поведінки, з усією релігійною нормою [33; с.86].

Релігійні норми володіють всіма необхідними ознаками соціальної норми. Візьмемо, наприклад, заповіді біблійного декалога, які в різних поєднаннях наводяться в Старому і Новому завіті як найважливіша частина закону божого. Це категорична заборона поклонятися кільком богам і ідолам, вбивати, чинити перелюб, красти і бажати чужого, лжесвідчити, вимога вірити в єдиного бога, і шанувати батьків. Все це правила поведінки людей, що відносяться до сфер релігійного культу, сімейних та інших суспільних відносин. Заповіді наказують абсолютно певні дії або утримання від засуджуваних релігією вчинків [54; с.236].

Релігійна норма, як і інші соціальні норми, має загальний характер, який проявляється в наступному. По-перше, релігійна норма виступає як масштаб, зразок для поведінки віруючих людей в тій чи іншій обстановці, як еталон певних відносин. По-друге, її приписи відносяться не до конкретного індивіда, а до більш-менш широкому колу людей: до послідовників цієї релігії (членам церкви, секти, толку) або до якоїсь частини їх (священнослужителям, мирянам і т. д.).

Передбачаючи конкретні варіанти поведінки в типових життєвих ситуаціях, релігійні норми впливають на волю і свідомість людей, формують їх соціальну поведінку і тим самим регулюють відповідні суспільні відносини, які проявляються, насамперед, у діях або бездіяльності їх учасників.

Релігійні норми найчастіше мають авторитарний характер, формулюються як веління, які необхідно виконувати всупереч вимогам будь-яких інших норм аж до прямої заборони слідувати останнім (наприклад, обмеження нормами Старого завіту та ісламу дії звичаю кровної помсти). Кожна релігія, посилаючись на волю надприродних сил і істот, вимагає від своїх послідовників сліпої дисципліни, неухильного дотримання своїх приписів. Релігійні норми повинні виконуватися, незважаючи на невідповідність їхніх вказівок поглядам, бажанням віруючого [18].

Релігійні норми відрізняються від моральних, правових та інших соціальних норм, насамперед тим, що мають своєю основою релігійні, а не які-небудь інші ідеї і уявлення, нерозривно пов'язані з вірою в надприродне. Релігійні норми розглядаються віруючими людьми як веління надприродних сил або їх представників на землі - верховних служителів культу. У первісних релігіях творцями і охоронцями релігійних приписів і заборон вважалися тотемічні предки, парфуми. Потім в якості джерела релігійних правил поведінки виступають божества і, нарешті, в монотеїстичних релігіях - бог. У священних книгах різних релігій релігійні норми формулюються як божественні веління. Зв'язок релігійних норм з релігійними ідеями і уявленнями не завжди помітна. Не у всіх релігійних приписах міститься вказівка на їх священне походження. У таких випадках про наявність зазначеної зв'язку свідчать специфічні засоби забезпечення виконання релігійних приписів: загроза надприродною карою і обіцянка нагороди від надприродних сил. З виникненням держави і права до цього додається кримінальне покарання за так звані релігійні злочини, а потім і несприятливі цивільно-правові наслідки у випадках недотримання деяких релігійних норм [19;с.236].

Існує дві точки зору щодо даного питання. Згідно з першою слід визнати релігійним будь-який регулюючий вплив, якщо він здійснюється в рамках релігійних організацій. Друга прагне розвести власне релігійне регулювання, яке ініційовано релігійної мотивацією, і непряме релігійне регулювання, яке пов'язано з нерелігійними формами суспільної діяльності та відносин, але що здійснюється в рамках релігійних організацій або під егідою цих організацій. Прикладом другого виду діяльності є місіонерська діяльність, благодійна діяльність релігійних організацій.

Водночас, норми, установлені релігійними організаціями, перетинаються з чинним правом у ряді суспільних відносин. Конституція створює правову основу діяльності релігійних організацій, гарантуючи кожному свободу совісті, включаючи право вільно сповідати індивідуально або разом з іншими будь-яку релігію або не сповідати жодну, вільно обирати та розповсюджувати релігійні та інші переконання та діяти відповідно до них. Релігійним об'єднанням надається статус юридичної особи. Вони мають право утримувати храми, молитовні, навчальні заклади, культове й інше майно, необхідне для релігійних цілей. Норми, що містяться в уставах відповідних юридичних осіб, визначають їх правоздатність і дієздатність, мають юридичний характер [67; с.110].

Громадянину України надане право заміни військової служби виконанням альтернативної служби, якщо несення військової служби суперечить його переконанням або віросповіданню. Віруючі мають можливість безперешкодно проводити релігійні обряди, пов'язані зі вступом до шлюбу, народженням дитини, її повноліттям, з похоронами близьких тощо, однак юридичне значення у зв'язку із цими подіями мають лише документи, отримані в органах запису актів громадянського стану або інших державних органів, правочинних видавати такі документи.

Деякі релігійні свята офіційно визнані державою з урахуванням історичних традицій. Однак складність полягає в тому, що у світській державі, де багато релігій, що відзначають різні святкові дні й дати, практично неможливо офіційно визначити спільні для всіх віруючих і невіруючих релігійні святкові дні.

Отже, релігія охоплює досить широку сферу суспільних відносин людини. І природно, що в науці йде дискусія щодо того який вид цього нормативного регулювання можна віднести до власне релігійної.

Підсумовуючи викладене, можна вважати, що правові та релігійні норми можуть вільно співіснувати в суспільстві, у законодавстві, у правовій практиці. Розвиток, становлення, конкуренція та співвідношення норм релігії відбуваються паралельно з правовими нормами. Велике значення має історичний фактор розвитку державно-церковних відносин, саме він визначає напрямок взаємодії цих норм. Соціальні норми відрізняються своєю різноманітністю. Серед соціальних норм великий вплив на право здійснює мораль, але остання, у свою чергу, не має чіткого закріплення як правові норми в законодавчій сфері та як релігійні норми в релігійних книгах і канонічному праві. Мораль, у свою чергу, підтримується громадською думкою та суспільним осудом як мірою забезпечення покарання.

1.3.Правова основа діяльності релігійних організацій в Україні.

Співвідношення права та релігії має неоднозначний і часто суперечливий характер. Намагання вирішити це протиріччя передбачає комплексне вивчення права та релігії як найважливіших соціальних регуляторів, що активно взаємодіють у процесі впливу на суспільні відносини в усіх основних сферах життєдіяльності людини й суспільства, в процесі належної реалізації суб'єктами своїх прав та обов'язків, що є визначальним чинником стану правопорядку й законності в суспільстві, рівня правової свідомості й культури населення.

Правову основу діяльності релігійних організацій становлять Конституція України, яка проголошує, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання, а також Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року. У Законі підтверджуються конституційні положення про те, що жодна з релігій не може бути визнана в якості державної чи обов'язкової, а релігійні організації відокремлені від держави та є рівними

перед законом. Тому держава не втручається в законну діяльність релігійних організацій. Але й релігійні організації не мають права втручатися у справи держави, брати участь у виборах до органів державної влади та місцевого самоврядування, в діяльність політичних партій, а також надавати їм матеріальну та іншу допомогу.

Визначення пріоритетів держави в галузі державно-церковних відносин не є втручанням у внутрішні справи релігійних організацій. Воно базується на такому розумінні принципу відділення церкви від держави, що враховує специфіку церкви, але трактує її не тільки як виключно сакральний інститут, а як громадський інститут, який має такі сторони діяльності, розвиток яких повинен корелювати з інтересами держави і народу.

Отже, у разі необхідності, регулюватися інтегральним суспільним інтересом - державою без втручання в догматичні, віросповідні або обрядові сторони життя церкви. Саме тому активна участь у реформуванні законодавства України про релігійні організації, гармонізації його з діючими в цій сфері міжнародним стандартам та приведення його у відповідність до вимог сучасного суспільного життя приймають і урядові структури, зокрема державні органи у справах релігій. Так, за дорученням Кабінету Міністрів України Державним комітетом України у справах релігій було підготовлено новий законопроект «Про внесення змін до Закону України Про свободу совісті та релігійні організації», який враховував об'єктивні реалії розвитку релігійно-церковного життя та державно-церковних відносин, і мав послужити вирішенню проблем, що накопичилися у цій сфері.

Цей проект передбачав внесення низки змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Їх можна умовно розділити на дві основні групи. До першої відносилися зміни, пов'язані з приведенням закону у повну відповідність з положеннями Конституції, в тому числі це стосувалося і термінологічного відповідності, разом з тим множилися існуючі понятійні розбіжності з міжнародно-правовими актами у цій сфері. До другої групи належали зміни, які пропонувалися у відповідь на проблеми, що виникли в релігійному середовищі держави, зокрема релігійну діяльність іноземців,

порядок реєстрації релігійних організацій і державний контроль за дотриманням законодавства про свободу совісті та релігійні організації [46; с. 86].

Існує досить велика ймовірність того, що всі вищевказані проблеми попереднього урядового законопроекту про свободу совісті та релігійні організації залишаться і в новому, вже буде виноситися на розгляд парламенту після ухвалення Верховною Радою України знову розроблені Концепції державно-конфесійних відносин, яка вже кілька років поспіль перебуває в процесі узгодження з представниками провідних релігійних організацій України. Адже в ході обговорення попереднього законопроекту як у середовищі релігійних організацій, так і у Верховній Раді звучали, насамперед, нарікання з приводу відсутності законодавчо закріпленого пріоритету окремих релігійних організацій, що, звичайно, є прямим порушенням конституційно закріпленого принципу рівності всіх релігійних організацій перед законом. Варто відзначити жваву законопроектну роботу в цій області, яка велася протягом сесій Верховної Ради IV скликання, в ході якої робилися спроби і, як замінити чинний Закон України Про свободу совісті та релігійні організації в цілому, так і внести зміни до його окремі положення.

Разом з тим слід зазначити, що в рамках планового ведення законопроектної роботи законодавці вдаються до пропозицій змін і доповнень до чинного законодавства України, які прямо порушують конституційно закріплений принцип свободи віросповідань. Законопроект не повною мірою відповідає чинному законодавству України, зокрема, Конституції України, ратифікованими Україною міжнародними документами та положеннями чинного Закону України Про свободу совісті та релігійні організації. Так, відповідно до частини третьої статті 22 Конституції України при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [1].

Однак, законопроект містить чимало положень, які спрямовані на звуження прав і свобод, наданих Конституцією та Законом України Про свободу совісті та релігійні організації. Зокрема, законопроектом пропонується

введення ряду заборон щодо діяльності релігійних організацій (орендувати і проводити будь-які заходи у приміщеннях навчальних закладів усіх форм власності, здійснювати культову діяльність за межами території того регіону, де зареєстровані їхні статuti (положення), у той час як Загальною декларацією прав людини (стаття 29) [12], Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (частина третя статті 18 та ін.). [80], Конституцією України (ч.2 ст. 35) передбачені лише обмеження права на свободу світогляду і віросповідання в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я, моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Окремі положення законопроекту недостатньо узгоджені з нормами чинного Закону України Про свободу совісті та релігійні організації. Йдеться, про недотримання закріпленого в ч.5 ст. 5 цього Закону принципу рівності релігій, віросповідань і релігійних організацій. Це проявляється в пропозиціях щодо встановлення різних термінів реєстрації статутів релігійних організацій в залежності від терміну їх існування в Україні (ст. 14 законопроекту), введення щорічної перереєстрації у державному органі у справах релігій протягом перших десяти років діяльності статутів (положень) релігійних громад, які не належать до вже зареєстрованих об'єднань існуючим в Україні віросповідань (конфесій).

Спірним є і положення, яким пропонується надання права на освіту нового релігійного об'єднання, що складається не менше ніж з десяти релігійних громад, причому хоча б одна з яких легально існує на території України не менше 10 років. По-перше, це положення також суперечить принципу рівності релігій, віросповідань і релігійних організацій, оскільки ставить у нерівні умови ті з них, які існують в Україні менше десяти років, з існуючими більше десяти років. По-друге, легальність або нелегальність існування окремих релігійних громад (особливо тих, які не мали або не мають статусу юридичної особи) довести нелегко, оскільки з часу прийняття в 1991 р Закону України Про свободу совісті та релігійні організації повідомлення державних органів про утворення релігійної громади не є обов'язковим [60;С.235.].

Новий Закон «Про громадські об'єднання» докорінно змінив правові та організаційні основи функціонування громадських об'єднань.

Для тисяч діючих в Україні громадських організацій головною подією законотворчості 2012 року стало не прийняття нового КПК або Митного кодексу, а прийняття Верховною Радою нового Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 № 4572-VI, який почав діяти з 1 січня наступного року, і тоді ж втратив чинність діючий Закон «Про об'єднання громадян».

Новий закон докорінно змінив правові та організаційні основи створення, діяльності, припинення громадських об'єднань. Всі діючі громадські організації будуть зобов'язані у п'ятирічний термін привести свої статuti та діяльність у відповідність з новим законом. Такі зміни викликали між лідерами неурядових організацій не менше дискусій, ніж у 2008 році - прийняття Закону України «Про акціонерні товариства» у їх акціонерів і директорів.

Новий закон застосовує терміни, відмінні від тих, що закріплені в Законі України «Про об'єднання громадян» від 16.06.1992 р. Так, загальним поняттям щодо об'єднань, створених для задоволення суспільних потреб без мети отримання прибутку, тепер є «громадське об'єднання».

Громадське об'єднання - це добровільне об'єднання фізичних осіб та (або) юридичних осіб приватного права для здійснення і захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів. Громадське об'єднання з організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація чи громадський союз.

Громадська організація - це громадське об'єднання, засновниками і членами (учасниками) якої є фізичні особи. Громадський союз - це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права і фізичні особи.

Однією з основних новел є надання можливості виступати засновниками громадських об'єднань юридичним особам приватного права - так зване вторинне право на свободу об'єднання (через створення інших юридичних осіб

та колективне членство). Це відповідає європейським тенденціям і є кроком до гармонізації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС. Уявлення про те, що через діяльність юридичних осіб реалізуються права людей, конкретних громадян, давно сприйнято і Європейським судом з прав людини. Таким чином, «юридичні особи приватного права» - не тільки інші громадські об'єднання, але й господарські товариства, кооперативи і т.д., - зможуть брати участь в об'єднаннях громадян. Головне, щоб мета і сенс діяльності спілки відповідав відповідному законодавству про неприбуткові організації, а не про підприємницькі товариства [48; с. 114].

Громадське об'єднання може здійснювати діяльність із статусом юридичної особи або без такого статусу. Закон закріплює, що громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є отримання прибутку. Законодавче закріплення цього статусу громадських об'єднань є дуже важливим, оскільки повністю припиняє всі сумніви щодо того, чи поширюються на громадські об'єднання загальні норми цивільного законодавства, що регулюють діяльність непідприємницьких товариств (згідно з ч. 2 ст. 83, ст. 85 Цивільного кодексу України).

Важливо, що нарешті ліквідована норма, яка дозволяла громадським організаціям захищати лише інтереси своїх членів, тепер громадські об'єднання можуть захищати будь-які інтереси, які вони вважають суспільно важливими. Також Закон скасовує державний контроль статутної діяльності громадських організацій.

Слід зазначити, що в Законі відсутня норма про класифікацію статусу громадського об'єднання: всеукраїнський, місцевий та міжнародний. Закон визначає можливість існування громадських об'єднань з «дитячим», «молодіжним» і «всеукраїнським» статусом, але значення всеукраїнського статусу суттєво відрізняється від попереднього. Підтвердження всеукраїнського статусу громадського об'єднання і відмова від такого статусу відтепер є добровільними.

Діяльність громадського об'єднання в будь-якому випадку може поширюватися на всю територію України. Новий закон усуває обов'язковий поділ об'єднань громадян за територіальним статусом всередині країни, який характерний тільки для країн пострадянського простору. Європейські закони (наприклад, Чехії, Естонії) виділяють тільки міжнародні об'єднання. Територіальний статус і поширення діяльності інших організацій всередині країни не визначаються і не обмежуються [77; с. 8].

Дещо змінилися принципи діяльності об'єднань громадян (зникли, наприклад, принципи рівності і рівноправності членів об'єднань). Стаття 3 нового Закону визначає засади утворення і діяльності громадських об'єднань: добровільність, самоврядування, вільний вибір території діяльності, рівність перед законом, відсутність майнового інтересу їх членів (учасників), прозорість, відкритість і публічність. Законом надається тлумачення основного змісту кожного з цих принципів, що в цілому, на нашу думку, є позитивним, оскільки з практичним тлумаченням принципів нерідко виникали проблеми в правозастосовчій практиці [68; с. 65].

Добровільність, зокрема, передбачає право особи на вільну участь або неучасть в громадському об'єднанні, в тому числі в його утворенні, вступ до такого об'єднання або припинення членства (участі) в ньому.

Самоврядування передбачає право членів (учасників) громадського об'єднання самостійно здійснювати управління діяльністю громадського об'єднання відповідно до його мети (цілей), визначати напрями діяльності, а також невтручання органів державної влади, інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування в діяльність громадського об'єднання, крім випадків, визначених законом.

Вільний вибір території діяльності передбачає право громадських об'єднань самостійно визначати територію своєї діяльності, крім випадків, визначених законом. Рівність перед законом передбачає, що громадські об'єднання рівні у своїх правах і обов'язках відповідно до закону з урахуванням організаційно-правової форми, виду та (або) статусу такого об'єднання.

Відсутність майнового інтересу передбачає, що члени (учасники) громадського об'єднання не мають права на частку майна громадського об'єднання і не відповідають за його зобов'язаннями. Доходи або майно (активи) громадського об'єднання не підлягають розподілу між його членами (учасниками) і не можуть використовуватися для вигоди будь-якого окремого члена (учасника) громадського об'єднання, його посадових осіб (крім оплати їх праці та відрахувань на соціальні потреби).

Прозорість, відкритість передбачає право всіх членів (учасників) громадського об'єднання мати вільний доступ до інформації про його діяльність, в тому числі про прийняті громадським об'єднанням рішення і здійснені заходи, а також обов'язок громадського об'єднання забезпечувати такий доступ.

Публічність означає, що громадські об'єднання інформують громадськість про свою мету діяльності. Законодавче закріплення змісту цих принципів буде сприяти реалізації та захисту прав членів об'єднань громадян, а їх дотримання не буде складним для реально діючих і дійсно громадських, демократичних організацій.

Громадським об'єднанням зі статусом юридичної особи надано право здійснювати підприємницьку діяльність. Новий закон розширив права громадських організацій і деталізував їх, до вже існуючих прав [43; с. 108]..

Законом додано право громадських об'єднань зі статусом юридичної особи здійснювати відповідно до закону підприємницьку діяльність безпосередньо, якщо це передбачено статутом громадського об'єднання, або через створені у порядку, передбаченому законом, юридичні особи (товариства, підприємства), якщо така діяльність відповідає меті (цілям) громадського об'єднання та сприяє її досягненню. Відомості про здійснення підприємницької діяльності громадським об'єднанням включаються до Реєстру громадських об'єднань. Втім, питання про оподаткування доходів від такої діяльності залишається відкритим.

Переважає більшість керівників громадських організацій турбує порядок введення норм нового Закону в дію. Звертаємо увагу, що цей Закон вже набув чинності 19 квітня 2012 року, але буде введений в дію з 1 січня 2013 року.

Таким чином, до кінця 2012 року діє старий закон, і чинним організаціям немає нагальної потреби змінювати назви, діяльність і статут. Це потрібно буде робити після 1 січня 2013 року і, з урахуванням п'ятирічного терміну, можна буде ввести нововведення на чергових з'їздах (конференціях, загальних зборах). Зараз ми рекомендуємо почекати кілька місяців, поки Кабінет Міністрів України прийме підзаконний акт про деталізацію вимог закону, а Державна реєстраційна служба України надасть рекомендації та роз'яснення.

Громадські організації, їх спілки (асоціації, інші об'єднання громадських організацій), легалізовані до введення нового Закону в дію шляхом реєстрації або легалізації, не вимагають відповідно перереєстрації або повторної подачі документів для легалізації. Однак, статuti організацій, спілок громадських організацій повинні бути приведені у відповідність до Закону протягом п'яти років з дня введення його в дію. Слід зазначити, що реєстрація змін до статуту, пов'язаних з введенням Закону в дію, здійснюється без справляння плати за реєстраційні дії протягом п'яти років з дня введення цього Закону в дію.

Також важливо, що нові вимоги щодо найменування громадського об'єднання не поширюються на громадські організації, їх спілки (асоціації, інші об'єднання громадських організацій), легалізовані до введення цього Закону в дію до ухвалення такими організаціями, спілками рішень про зміну їх назви або про їх реєстрацію як юридичної особи. Таким чином, поки громадське об'єднання не прийме рішення про зміну своєї назви, його найменування може залишатися незмінним, якщо стара назва відповідає формі цього громадського об'єднання. Ця зміна «зачепить» сотні громадських організацій, назви яких містять слова «комітет, агентство», назви підприємств, установ, організацій та ПІБ фізичних осіб, використані без їх згоди. Обмеження щодо використання назв, на нашу думку, є обгрунтованими, враховуючи наявність в Єдиному державному реєстрі громадських формувань сотень організацій з назвами на

кшталт «Національний антикорупційний комітет», «Національний комітет по боротьбі з корупцією»,

«Український національний комітет сприяння правоохоронним органам та органам державної влади у сфері боротьби з корупцією та організованою злочинністю», «Національний Координаційний Комітет по протидії корупції» і тому подібних. Прості громадяни навряд чи зможуть відрізнити таку громадську організацію від органу державної влади України.

Таким чином, новий закон «зрушив кригу» в площині пострадянського правового регулювання діяльності об'єднань громадян і, незважаючи на деякі прогалини, істотно удосконалив законодавство в даній сфері, роблячи реалізацію конституційного права на свободу об'єднання більш доступною, впорядкованою і багатогранною.

Аналіз змісту законопроектів останніх років, спрямованих на перегляд або вдосконалення існуючих норм правового регулювання державно-церковних відносин, присвячених питанням свободи совісті, діяльності релігійних організацій в нових умовах, вивчення вітчизняної практики реалізації чинної нормативно-правової бази в цій сфері дозволяють виділити основні тенденції, властиві сьогоднішньої трансформації правових норм вітчизняного законодавства щодо релігії, церкви і віруючих. Основоположне місце серед них займають наступні:

1) велика орієнтованість вітчизняного законодавця на застосування в національному законотворчості щодо релігії, церкви та віруючих положень чинних на сьогодні міжнародно-правових актів, а також зарубіжного досвіду з метою якнайповнішого забезпечення прав та інтересів віруючої людини, релігійних організацій в Україні;

2) звуження до оптимальної регулятивно-правової ролі держави у сфері, що охоплює питання свободи совісті та діяльності релігійних організацій, виняток втручання держави у внутрішньо церковні питання, недопущення контролю держави за релігійними організаціями як елементами соціальної структури суспільства;

3) послідовне правове забезпечення статусу держави і церкви (релігійних організацій) як рівноправних суб'єктів державно-церковних відносин;

4) актуалізація правового регулювання навіть найбільш проблемних питань у сфері свободи совісті, діяльності релігійних організацій, вирішення яких десятиліттями відкладалося, серед яких - реституція колишньої церковної власності, надання статусу юридичної особи церкви як сукупності суб'єктів відносин у сфері відправлення культу і т.д. ;

5) блокування законодавчих ініціатив, які можуть порушити рівність церков, релігійних організацій або конфесій перед законом, або права громадян на свободу думки, совісті і релігії; вилучення з чинного законодавства про свободу совісті та релігійні організації положень, які не відповідають нинішнім концептуальним основам ставлення держави до інституту церкви і віруючим, які залишилися від періоду домінування в державі атеїстичного світогляду;

6) демократизація розробки законопроектів щодо свободи совісті та діяльності релігійних організацій (розгляд альтернативних законопроектів, врахування пропозицій релігійних організацій в рамках процедур багатостороннього узгодження пропозицій як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівні, місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, громадськості і т.д.).

Серед перерахованих тенденцій особливо продуктивною і органічною для суспільства є орієнтованість українського законодавця на поєднання досвіду України у правовому регулюванні питань свободи совісті та релігії, державно-церковних відносин з правовими напрацюваннями в цій області, відображеними в законодавстві європейських країн. Нарешті, найбільш відчутною і, безперечно, позитивною рисою сучасних перспективних трансформацій українського законодавства про свободу совісті та релігійні організації є його гармонізація не тільки з універсальними міжнародно-правовими актами, а й до загальноєвропейських стандартів у цій сфері, які знаходяться в стадії трансформації в напрямі розширення гарантованих свобод. [29; с. 18].

Розглянуті тенденції трансформації національного законодавства про свободу совісті та релігійні організації засвідчують його цивілізоване рух у напрямку розширення конституційно-правових гарантій діяльності релігійних організацій і права людини сповідувати віру як одноособово, так і спільно з іншими в приватному або публічному порядку.

Висновки до Розділу 1

У науці розроблено ряд визначень релігії: теологічних, філософських, соціологічних, психологічних та ін. Релігія є універсальною формою суспільної свідомості, це система поглядів і переконань, на яких будується світогляд і світовідчуття, а також відповідна поведінка і специфічні дії (культ) і які засновані на вірі в існування Бога або богів, священного тобто тієї чи іншого різновиду надприродного.

Розглядаючи специфіку правового статусу релігійних об'єднань, необхідно відзначити, що в науці і практиці немає однозначного підходу до визначення правового статусу релігійних об'єднань та їх місця в організації суспільства. Враховуючи зазначене, поняття релігійне об'єднання має різне смислове навантаження в залежності від ряду факторів, контексту роботи, особливостей авторського підходу до проблеми і т.д .. Релігійну організацію слід розуміти як добровільне, некомерційне об'єднання осіб, створене для задоволення релігійних потреб, яке діє відповідно до статуту.

Правову основу діяльності релігійних організацій становлять Конституція України, яка проголошує, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання, а також Закон України Про свободу совісті та релігійні організації від 23 квітня 1991 року. Тенденції трансформації національного законодавства про свободу совісті та релігійні організації засвідчують його цивілізоване рух у напрямку розширення конституційно-правових гарантій діяльності релігійних організацій і права людини сповідувати віру як одноособово, так і спільно з іншими в приватному або публічному порядку.

Законодавством встановлено певний порядок легалізації релігійних утворень. Офіційне визнання здійснюється шляхом їх реєстрації або шляхом повідомлення про заснування. Спочатку для створення релігійної організації до реєструючого органу подається заява, підписана не менш як трьома засновниками об'єднання громадян або їх уповноваженими представниками. У разі реєстрації релігійної організації засновнику видається свідоцтво про реєстрацію встановленого зразка, присвоюється відповідний номер, і воно вноситься до Реєстру об'єднань громадян, що ведеться реєструючим органом. Як і всі учасники правовідносин, релігійні організації володіють особливим властивістю - правосуб'єктністю, яка обумовлена функціональним призначенням і залежить від виду релігійної організації. Крім того, межі діяльності релігійної спільноти визначаються його ідеологією і внутрішніми корпоративними законами. Законодавець, передбачивши загальну правоздатність релігійних організацій, не враховує, що створення і існування релігійних організацій не може суперечити меті передбаченої в статуті. Дане питання підлягає законодавчому врегулюванню. Враховуючи специфіку створення та існування релігійних організацій, доцільним вбачається закріплення спеціальної правоздатності релігійних організацій.

Отже, держава здійснює правове регулювання певних аспектів діяльності громадських об'єднань людей, у тому числі і релігійних. Це не виключає здійснення з боку держави контролю за їх діяльністю. У Проекті концепції державно-конфесійних відносин в Україні відділення церкви від держави підкреслюється, але не означає відділення церкви від суспільства і заборона її участі в суспільному житті. Цей принцип звільняє релігійні об'єднання від тотального контролю держави над їх внутрішнім життям, внутрішніми приписами та релігійною практикою.

РОЗДІЛ 2

СУТНІСТЬ, РІЗНОВИДИ, ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ І ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

2.1. Правовий статус релігійної громади.

У сучасних умовах наявність добровільних, автономних об'єднань є одним із найважливіших показників розвиненості громадського суспільства. В даній системі окреме місце займають релігійні організації, діяльність яких спрямована на реалізацію людиною права на свободу совісті. Офіційні церкви завжди негативно ставилися до оновлення традиційних віровчень та культової практики. Але модернізація сучасних релігійних систем, а особливо поява нових, сприймається богословами як неприпустима авантюра від релігії. Усі нові віровчення розглядаються єретичними, а віруючих вважають схизматами, які одурманені психологічним впливом харизматичних лідерів.

Молодь, в наш час стала прихильниками нових релігій. Переважно це вихідці середнього класу, які мають середню або вищу освіту та матеріальну забезпеченість. Але в них порушені соціальні зв'язки та втрачена можливість реалізовувати свої творчі здібності. Окрім того, громадяни нових релігій, часто стають притулком для людей, які вибилися із звичного життя. В нових релігіях зазвичай чітко організований спосіб життя, тверді правила поведінки, та авторитет що належить духовному пастирю. До нових релігій варто віднести бітлів, панків, хіпі та ін. Тобто для новостворених громад, найпривабливішими є ті ідеї, що несуть у собі нові вчення [46; с.86].

Послідовникам нових релігій пропонується віровчення, що вбирає в себе елементи християнства, буддизму, ісламу, індуїзму, а також ідеї окультизму (містичне вчення про можливість спілкування з надприродними силами через певні магичні дії і заклинання); спиритизму (віра в посмертне існування душ померлих і можливість людей безпосереднього спілкування з ними); теософії (релігійне вчення про можливість богопізнання через інтуїцію і одкровення); антропософії (містичне вчення, яке на місце Бога ставить людину, що людина

на основі пробудження прихованих у ній таємничих сил здатна панувати над природою, маніпулювати її закономірностями); астрології (вчення про вплив планет і зірок на долю народів й окремих людей) тощо.

Усі нові релігії і культу будуються, як правило, на принципі синкретизму, тобто не розчленованості. Та їхнє віровчення перебуває у процесі становлення. При цьому кожна течія повинна бути універсальною, та унікальною відповідно до свого вчення. Кожен лідер цих течій, по своєму доводить, що саме його релігія є найкращою та найсправедливішою, а сам він є земним богом або пророком, та його повинні вшановувати віруючі.

Нові релігії і культу будуються, як правило, на принципі синкретизму і є цілком еkleктичними. Віровчення і культова практика їх перебувають у процесі становлення. При цьому кожна релігійна течія претендує на універсальність і певну винятковість свого віровчення. Кожний з лідерів цих течій доводить, що його релігія найсправедливіша і найкраща, а сам він є живим земним богом або пророком Всевишнього, якого повинні шанувати віруючі. Саме культ земного бога є однією з характерних ознак нетрадиційних релігій.

Іноді прихильники нових релігій і культів намагаються довести, що принципи їх вчення нічого спільного з релігією не мають, вони виключно спрямовані на самовдосконалення особистості. Отже, для нетрадиційних релігій характерні такі основні ознаки, як віра в надприродне і система зв'язків з ним, що є необхідним атрибутом будь-якої релігії. Вправи йоги, сеанси медитації і самонавіювання як форми обрядових дій сприяють виникненню релігійного екстазу і відчуття «злиття з богом» [70;с. 218-219].

Своєрідна організаційна структура властива культурам та нетрадиційним релігіям. Послідовники об'єднуються в місії, комуни, братства та ін., усі вони очолюються харизматичним лідером, якого зазвичай називають гуру або вчитель. Усі члени релігійних громад безоплатно працюють, передають у фонд даного братства чи місії усі свої заощадження та цінні речі. Таким чином нагромаджуються багатства нових релігійних течій.

Головні ознаки нетрадиційних релігій.

I. Очолює релігійну громаду харизматичний лідер, який вважає, що він нібито дістав від надприродної сили, Бога, нове унікальне «об'явлення» і покликаний виконувати роль нового месії. Кожний, хто не поділяє його поглядів, глибоко помиляється і є послідовником сатани.

II. Лідер створює власну релігійну громаду, яку називає «сім'єю», «комуною», «місією», «колонією» або «центром». У цій релігійній громаді лідера називають «батьком» або «вчителем». Він має необмежену владу.

III. Лідер, як головний керівник релігійної громади, встановлює обов'язкові правила та норми поведінки членів громади, що оголошуються священними. Сам лідер не обов'язково дотримується встановлених правил і живе в значно кращих умовах, ніж його послідовники.

IV. Релігійна громада дотримується, як правило, апокаліптичних поглядів на світ. Її члени відмовляються від власного майна на користь релігійної групи, змінюють місця проживання, а також власні імена.

V. Члени релігійної громади в основному ізолюються від зовнішнього світу за допомогою своєрідної техніки контролю за поведінкою віруючих. Це досягається максимальною насиченістю програми різними груповими заходами, що проводяться протягом доби. Участь в заходах такої програми розглядається віруючими та їх наставниками як зразок високої релігійної дисципліни. В науковій літературі це дістало назву «промивання мозгів». Для «промивання мозгів» віруючих у релігійній організації існують сприятливі умови [54; с. 245-246].

Нетрадиційні релігії досить різноманітні, кількість їх назв перевищує тисячу. Поміж розмаїття нетрадиційних культів умовно можна виділити п'ять основних груп:

I. Неоорієнталістські (тобто східні) культури — модернізація різних варіантів індуїзму та буддизму. До них належать «Товариство Свідомості Кришни», «Тихоокеанський дзенбуддистський центр», «Місія Божественного світла», «Міжнародна комуна саньясинів», «Трансцендентальна медитація» тощо. Основним є містичний шлях звільнення, тобто пробудження в людини

іманентного божественного начала. Для злиття з божественною природою віруючий використовує різні способи медитації.

II. Неохристиянські об'єднання — синкретизм християнської ідеології з елементами східних релігій. Це «Церква Уніфікації»,

«Діти Бога», «Церква Тіла Христова» та ін. У них релігійний лідер вважається посланцем Бога, який покликаний довести до людей нову звістку про спасіння, нові моральні настанови.

III. Сайєнтологічний напрям утворюють «Церква сайєнтології», «Космічні релігії», наприклад «Товариство Астаріус», які проповідують зв'язок Землі і вищих космічних сил, «космічного розуму». Для цих культів характерний містицизм, вважається, що фізичні прилади здатні реєструвати біологічну природу начебто надприродних сил, їх таємний вплив на людину.

IV. Нова магія, спіритизм — нові магічні вчення та інститути, що об'єднують погляди, практику східних і західних, давніх і сучасних традицій, а також «спонтанну творчість» нових чаклунів і ворожбитів. До них належать також різні спіритичні секти — рухи, що практикують спілкування з душами померлих.

V. «Сатанинські» групи — звеличують зло і насилля, проповідують спілкування з містичними джерелами зла — демонами, сатаною та ін. Серед них найвідоміша «Церква сатани», що проголосила себе антиподом християнства. Сатанізм бере свій початок з Стародавнього Ірану, його основні принципи викладені у «Синій книзі» [69; с. 203-204].

Отже, кожна релігійна громада, це згуртований колектив, який має одне спільне завдання та єдині потреби. Кожен громадянин ставши членом певного колективу, відчуває себе учасником спільної справи та позбувається відчуття самотності. Розуміючи усі плюси та мінуси цих почуттів, лідери нетрадиційних релігій, рекламують свої організації як царства справедливості, легкості, любові, колективізму та ін. Така реклама завжди приваблює людей, передусім тих, кого спіткала байдужість і бездуховність оточуючих. Пропагандистська реклама, на яку витрачаються величезні кошти, її можна зустріти на вулицях,

вокзалах, в метрополітенах, стадіонах, навчальних закладах, клубах, будинках культури тощо. Все це дає позитивний ефект.

Згодом, коли людина вже попала у світ так званих «гармонійних відносин», то її ілюзії в релігійній громаді починають поступово вивітрюватись і вона відчуває на собі тиск нещадного деспотизму, останній має широкомасштабний характер, оскільки закріплюється принципами віровчення, внутрішнім розпорядком життя релігійної громади і системою репресивних заходів щодо віруючих. Ефективність впливу нетрадиційних релігій на свідомість віруючих пояснюється вдалим поєднанням вкрай примітивного, буквального пояснення релігійних принципів з агресивними методами впливу на особистість.

Віруючих переконують у тому, що коли вони впускають у своє серце Ісуса Христа, то водночас збудуться усі їхні бажання. Подібне навіювання спрямоване на придушення критичних почуттів і розумових здібностей людини. Вищим законом для члена релігійної громади є слово наставника як богообранця і неповторного спасителя.

Лідери нетрадиційних культів прагнуть домогтися повного впливу на віруючих. Вони різними способами ізолюють членів громади від впливу навколишнього світу, відвертають їх від світських моральних цінностей і звичок, паралізують волю і самосвідомість.

Поставлене завдання досягається за допомогою насиченої програми різних групових заходів, що містить спільні молитви і співбесіди, релігійні семінари, багаторазове виконання одних і тих самих пісень, вивчення текстів «священних книг», прослуховування записів уроків лідера про принципи віровчення, лекції на релігійні теми, спільні трапези. Крім того, обов'язком кожного віруючого є збирання пожертвувань і милостині на вулицях, розповсюдження релігійної літератури [51; с28].

Розпорядок дня планується так, щоб кожна хвилина життя віруючого була заповнена, щоб він не залишався на самоті з власними роздумами. Виснажують нервову систему людини постійне недосипання, нічні зборища, систематичне недоїдання [58; с. 549-550].

Керівники релігійних громад намагаються контролювати навіть почуття і переживання віруючих, їх думки та інтереси. Вони безапеляційно втручаються в найінтимніші стосунки віруючих, регламентують почуття їх власних симпатій, право обирати друзів і супутників життя, особливо за межами релігійної громади. Жорсткі засоби впливу вживаються до тих, хто не досить лояльний або вагається у виборі релігійної віри. їх залякують, погрожують різними карами, чинять тиск на свідомість, нерідко вдаються до тілесних покарань, позбавляють нормального сну і харчування. Не випадково деякі дослідники нетрадиційних релігій зазначають їх антигуманний характер і називають тоталітарними культурами.

2.2. Церква і секта як типи релігійних організацій

Церква як релігійна організація дотримується єдиного символу віри (віровчення), що визначає релігійну етику та діяльність, систему управління життєдіяльністю, поведінкою віруючих. Церковна громада складається із священства та мирян. З інституціалізацією релігії церкви перетворюються на еклесію — релігійну організацію, що охоплює все суспільство. Вона не конфліктує зі світськими аспектами життя, намагається встановити контроль над окремим індивідом, членство у ній вважається з народження. Однією з історичних форм еклесії є універсальна церква.

Церква (з грецької — "Господній дім") являє собою централізоване, численне самоврядне об'єднання віруючих, яке склалося на основі спільності релігійних уявлень та культової діяльності. Для цього типу релігійного об'єднання характерні такі ознаки:

- централізоване ієрархічне управління;
- наявність професійного священства (кліру), чітко відокремленого від простих віруючих (мирян);
- зовнішнє формальне членство замість облікованого.

Фактично членом Церкви вважається кожна людина, про що красномовно свідчить обряд хрещення немовлят у деяких напрямках християнства.

У канонічному праві Римо-Католицької Церкви невід'ємною ознакою Церкви є наявність єпископату—адміністративних округів, які об'єднують громади, місії, монастирі на певній значній території.

Церква є вищою формою релігійної організації. Рівню Церкви в організаційному відношенні якраз відповідає історично панівне в нашій країні православ'я.

Церква як тип релігійної організації сформувалась у процесі розвитку певного віровчення, регламентації відносин всередині релігійних спільнот, їх стосунків зі світськими групами, організаціями та державою. Вона задовольняє більшість особистих запитів індивідів на всіх соціальних рівнях, тому є універсальною, має багатоманітні відносини із соціальними світськими системами — політикою, ідеологією тощо. Їй властива бюрократична організаційна структура, адміністративний тип лідерства. Належати до неї може будь-яка людина будь-якого віку [30; с.16].

Секта виникає як опозиція щодо панівної церкви чи релігійного напрямку. Вона є організацією меншості, засновується на авторитеті харизматичного лідера, претендує на винятковість свого віровчення. У сектах сильні настрої вибірковості, прагнення до моральної досконалості, у них, на відміну від церкви, підкреслюється рівність усіх, інститут священства не відіграє такої ролі, як у церкві. Нерідко він взагалі відсутній. Релігійне сектантство характеризують:

- претензії на винятковість віровчення, культу, організації;
- самоізоляція, замкнутість усередині релігійних громад;
- відмова від багатьох аспектів суспільного життя;
- психологія вибраності, непримиренності щодо інакодумця;
- сувора дисципліна у виконанні всіх розпоряджень секти;
- категоричні претензії керівників на роль «небесних обранців» — «вчитель», «гуру», «месія», «живий бог» та ін.

Секта (латин. *secta* — вчення, напрям) — релігійне об'єднання із самобутнім віровченням і культом, що, як правило, відкололося від більш великої організації та характеризується порівняною нечисленністю,

замкнутістю, ізольованістю від світу й від інших релігій, претензіями на винятковість поглядів, що сповідуються його прихильниками.

Сектантські догмати прості, але тяжіють до основ вчення тієї релігії, з якої виникла секта. Самобутність сектантського віровчення зводиться до того, що якісь другорядні елементи віри, які вже існували у вихідній релігії, тут зводяться до положення центральних. Наприклад, це можуть бути зцілення, пробудження або вчення про кінець світу.

Культова практика сектантів наділі спрямована не на підтримку внутрішнього духовного зв'язку з надприродним, а на демонстрацію свого різко негативного ставлення до світу. Численні заборони, дотримання яких вимагає від своїх прихильників секта, покликані зіграти роль своєрідного сита, проходячи через яке, гідні відокремлюються від негідних. Така поведінкова твердість виробляє почуття приналежності до елітарної меншості, що володіє недоступною всім іншим повною й остаточною істиною.

Влада в секті, як правило, дається завдяки особистим "духовним дарам" і визнанню "духовної сили". Її лідери виявляються в результаті особливого натхнення, що начебто сходить на людей.

Як правило, секти—досить короточасні об'єднання й не існують довше, ніж життя одного покоління. Проте їхня доля складається по-різному. Одні секти розпадаються, зазвичай після відходу від керівництва сектою її лідера. Інші секти вписуються у суспільство, розширюють свої лави й розвивають бюрократичні структури управління, перетворюючись на деномінації. Це відбувається через достатньо природний процес—дорослі діти членів секти, виховані вже в дусі її віровчення, більше не потребують навернення в "істинну віру", драматичного зламу життя, на яких більше не акцентується увага. Нарешті, деяким сектам вдається зберігати себе, використовуючи певні засоби самозбереження—сувору дисципліну, винятковий колективізм в усіх сферах життя членів секти, обмеження на спілкування із зовнішнім світом, шлюби тільки між "своїми" тощо [63; с.120].

Терміном "культ" позначають невелику за чисельністю, короточасну, часто територіально локальну релігійну організацію з нерозвиненою

організаційною структурою, але прикметною: 1) оригінальною культовою діяльністю, яка радикально відрізняється від пануючої в суспільстві релігійної традиції; 2) яскравою особистістю лідера. У цьому значенні термін "культ" частіше за все використовується для позначення сучасних нетрадиційних релігійних об'єднань на зразок сумно відомого в Україні в 1990-х рр. "Білого братства" на чолі з Марією Деві Христос. Лише зрідка західні дослідники позначають ним невеличкі релігійні угруповання, які частково не визнають основні положення загальнохристиянських Символів віри.

Одні секти некритично, без опору сприймають соціальну дійсність (Оксфордський рух), інші виявляють щодо неї агресію, протиставляють своє вчення офіційній ідеології (анабаптисти) або сповідують ескапізм, тобто знецінення земного життя, орієнтацію на потойбічний світ (Біле братство). Сектантська громада є відособленим об'єднанням з певними психологією і способом життя, із суворою дисципліною, індивідуальним членством. Їй не властивий організаційний бюрократизм.

З прийняттям в 1991 р. Закону «Про свободу совісті і релігійні організації», стаття 35 Конституції України 1996 року щодо взаємин церкви і держави, Закону України 1991 р. «Про альтернативну (невійськову) службу», із затвердженням Кабінетом міністрів «Переліку діючих в Україні організацій (конфесій), віровчення яких не припускає користування зброєю та служби у Збройних Силах» 1992 р., із встановленням атмосфери поваги до релігійних переконань громадян створено достатні умови для вільного функціонування релігійних організацій традиційного і нетрадиційного спрямування в межах діючого правового поля.

Саме такий стан демократичного і правового ставлення до всіх релігійних установ без дискримінації одних та державної підтримки інших сприяв становленню поліконфесійності в релігійному житті України при збереженні домінування традиційної релігії – християнства. Різноманітність конфесій, представлених відтепер в Україні, зросла з 47-ми у 1991 р. до 85-х в 2005 році. [72; с. 469].

Сьогодні ми маємо підстави стверджувати про певне продовження процесу релігійно – національного відродження, обидві складових якого в Україні, як правило, співпадали, взаємодоповнювали одне одного. Одним з яскравих прикладів «нової хвилі» національно-релігійного відтворення є активізація релігійного руху за «рідну українську національну віру» – РУНВіру. В Україні налічується сьогодні 33 громади РУНВіри, значна частина яких знаходиться в Києві.

Необхідно також зазначити, що сучасна релігійна ситуація характеризується відродженням діяльності церков національних меншин. Поряд з традиційним православ'ям поширюють свій вплив на населення інші релігії та вірування. Так зокрема, сьогодні в Україні нараховується біля 100 іудейських та 150 мусульманських громад.

Останнім часом виникло багато релігійних організацій, що належать до нетрадиційних релігій. Зокрема, набули поширення Корейська методистська церква, науково-релігійна конфесія «Діанетика. Фонд Лафает Рона Хаббарда», релігійні громади Міжнародного Товариства Свідомості Кріпни, буддистів, РУН-Віри, бахаїстів, рерихівців та ін. Значна кількість релігійних угруповань (особливо так званого «сатанинського» спрямування) діють нелегально. Так, за даними МВС, тільки в Києві діє майже 140 незареєстрованих містичних об'єднань. Подібна ситуація спостерігається в Одесі, Дніпропетровську та Донецьку.

Харизматичний культ є одним із різновидів секти. Ця організація створюється на основі об'єднання прибічників конкретної особи. Яка визнає себе у якості носія особливих божественних якостей (харизми).

Розвиваючи ідеї М. Вебера, відомий соціолог Г. Беккер ввів до типології релігійних організацій два нові елементи — деномінацію і культ. Деномінацію він розглядає як секту на одній з вищих стадій її розвитку, здатну до компромісів щодо прийняття нових членів, яка намагається вбудуватися у соціальну систему. Вона обмежується класовими, національними, расовими, іноді регіональними кордонами, перебуває у відносній гармонії з офіційною світською владою (конгрегаціоналісти, лютерани). Як релігійна організація

сучасного типу, вона виникла внаслідок поширення ідей релігійного плюралізму, відрізняється віротерпимістю, відсутністю твердої дисципліни, тиску догматики, розподілу на священство і мирян. Деномінація є проміжною ланкою між церквою і сектою. Іноді деномінація формується на основі сект і може згодом перетворитися на церкву. Але якщо церква вимагає безумовної відданості своїх прихильників, то сучасні деномінації реалізують прагнення різних віровчень завоювати побільше прихильників, незалежно від «чистоти» їхньої віри. Найбільше розвинулися деномінації в США, де їх більше двохсот. До протестантських деномінацій в Україні належать євангельські християни-баптисти, християни віри євангельської, адвентисти сьомого дня, свідки Єгови, лютерани та ін [81].

Протилежним щодо деномінації є культ — група, згуртована навколо харизматичного керівника. Уперше це поняття в сучасному значенні застосував Е. Трельч, який поділяв релігійні групи на церкви, секти і культи. Богослов'я трактує культ як ересь, релігієзнавство — як групу людей, об'єднаних навколо конкретної інтерпретації віросповідних джерел, соціологія — як відокремлену релігійну групу, що не відповідає нормам даного суспільства. Культ лише зовні нагадує релігійне утворення, а зсередини є штучною релігією. У ньому відсутні структура, зв'язок між віруваннями та іншими галузями життя.

Одним з різновидів культу є таємні товариства — асоціації, мета, порядок членства, ритуали і навіть існування яких законспіровані та розкриваються тільки посвяченим.

Американський соціолог релігії Ч. Глок запропонував узагальнений варіант теорії розвитку релігійних груп, вважаючи передумовою їх виникнення стан депривації, який породжує в індивіда (групи) почуття власної знедоленості порівняно з іншими індивідами (групами), а також намагання подолати її. Інколи, правда, депривація виправдовується системою цінностей суспільства (кастова система в Індії). Виділяють п'ять типів депривації:

— економічна — виникає через нерівномірний розподіл доходів у суспільстві та обмежене задоволення потреб індивідів (груп);

— соціальна — зумовлена схильністю суспільства оцінювати якості, здібності деяких індивідів (груп) вище, ніж інших;

— організмична — пов'язана з індивідуальними недоліками людини — фізичними вадами, каліцтвом тощо;

— етична — спричинена ціннісним конфліктом, що виникає через суперечність з ідеалами суспільства ідеалів окремих індивідів (груп);

— психічна — постає внаслідок утворення в індивіда (групи) ціннісного вакууму — відсутності значущої системи цінностей, відповідно до якої вони могли б організувати життя [73; с. 276-278].

Із всього вищесказаного, можна зробити висновок, що розвинуті релігії представляють собою складний структурний механізм, культову діяльність та релігійні організації. Таким чином переплетіння та взаємозв'язок один із іншим цих елементів складають цілісну релігійну систему.

Виникненню релігійних організацій передують переважно відчуття етичної або психічної деривації, інші її види породжують світські форми протесту. Функціонування релігійних організацій пов'язане з різноманітними типами релігійної поведінки: поклонінням, ритуалом, молитвою. Поклоніння є релігійною поведінкою, спрямованою на встановлення і підтримання зв'язку між людиною та священиком. Типологічно воно може виявлятися як корпоративно-ексклюзивним (здійснюється тільки учасниками конкретної групи), корпоративно-інклюзивним (виявляється в належності індивідів до певних релігійних спільнот з народження), індивідуальним (здійснюється окремою людиною).

Таким чином, сучасний стан релігійних об'єднань дає можливість дійти до висновку щодо їх поліконфесійності. І тому нині, в умовах демократизації суспільного життя, відкрилися сприятливі можливості для конструктивного діалогу різних церков та релігійних організацій [58; с. 578].

Класифікація нетрадиційних релігій є дещо умовною, оскільки між різними течіями відсутнє чітке розмежування. Наприклад, «Трансцендентальну медитацію» і «Товариство Свідомості Кришни» можна віднести до сайєнтологічних культів. Водночас «Церква сайєнтології» Хаббарда запозичила

деякі ідеї з буддизму, зокрема вчення про нірвану. Неохристиянські культури широко використовують медитацію і магію, запозичену із східних релігій. В той самий час неоорієнталістські релігії свій понятійний апарат запозичили у християнства і світських західних філософських шкіл. У цілому, нетрадиційні релігії — це еклектичні культури, на перший план яких висувається емоційно-психологічна сторона. Найпоширенішими поміж них є «Міжнародне товариство Кришни», «Міжнародна комуна саньянсинів», «Церква об'єднання» Муна, різні товариства чи рухи трансцендентальної медитації, місії божественного світла та ін.

2.3. Порядок створення релігійних організацій та припинення їх діяльності.

Чинне законодавство України з питань свободи совісті та діяльності релігійних організацій оцінюється міжнародними і вітчизняними експертами як найдемократичніше на пострадянському просторі. Однак в діючому законодавстві мають місце проблемні питання, які, в свою чергу, певним чином ускладнюють діяльність релігійних організацій в Україні. Одним із таких питань є процедура реєстрації релігійних організацій.

В Україні реєстрація релігійних організацій перш за все передбачає реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій, виключно для одержання останніми правоздатності юридичної особи, а не для легалізації своєї діяльності на території України.

Легальне визначення поняття релігійної організації наведено у ст. 7 Закону «Про свободу совісті та релігійні організації», відповідно до якої релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами .

Таким чином, із законодавчого визначення поняття «релігійної організації» вбачається, що єдиною метою її створення є задоволення

релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру. Законом передбачено сім видів релігійних організацій :

- релігійні громади,
- управління і центри,
- монастирі,
- релігійні братства,
- місіонерські товариства (місії),
- духовні навчальні заклади,
- об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій.

Для набуття статусу юридичної особи релігійною громадою, яка є найпоширенішим видом релігійної організації, Закон вимагає подання громадянами в кількості не менше 10 чоловік, які утворили її і досягли 18-річного віку, заяви та статуту до органу, уповноваженого здійснювати реєстрацію. Згідно з ст. 13 Закону релігійна організація визнається юридичною особою з моменту реєстрації її статуту (положення) та як юридична особа користується правами і несе обов'язки відповідно до чинного законодавства і свого статуту .

Органами, уповноваженими здійснювати реєстрацію статутів релігійних громад є:

- обласні державні адміністрації;
- Київська та Севастопольська міські державні адміністрації;
- Уряд Автономної Республіки Крим.

Цей процес регулюється положеннями Законів України «Про свободу совісті та релігійні організації» та «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців». Застосування норм другого закону обумовлюється тим, що згідно із статтею 13 Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» релігійна організація є юридичною особою. Тому порядок створення релігійної організації складається з двох етапів.

На першому етапі відбувається процес реєстрації статуту релігійної організації. Статутом релігійної організації визнається документ, що приймається на загальних зборах віруючих громадян або на релігійних

з'їздах, конференціях, який в обов'язковому порядку повинен містити відомості про:

1. вид релігійної організації, її віросповідну приналежність і місцезнаходження;
2. місце релігійної організації в організаційній структурі релігійного об'єднання;
3. майновий стан релігійної організації;
4. права релігійної організації на заснування підприємств,
5. засобів масової інформації, інших релігійних організацій, створення навчальних закладів;
6. порядок внесення змін і доповнень до статуту (положення) релігійної організації;
7. порядок вирішення майнових та інших питань у разі припинення діяльності релігійної організації.

Отже, що стосується порядку реєстрації статуту (положення) релігійної організації, то він проходить в декілька кроків:

1. Подання громадянами в кількості не менше десяти чоловік, які утворили її і досягли 18-річного віку, заяви та статуту на реєстрацію до обласної, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а в Автономній Республіці Крим - до Ради міністрів Автономної Республіки Крим;
2. Розгляд цим органом заяви і статуту на відповідність чинному законодавству протягом одного місяця;
3. Надання відповіді у вигляді дозволу або відмови. Повідомлення про прийняте рішення надається засновникам релігійної організації протягом десяти днів з моменту прийняття рішення;
4. Дані строки може бути перевищено, оскільки в необхідних випадках орган, який здійснює реєстрацію статутів релігійних організацій, може зажадати висновок місцевої державної адміністрації, виконавчого органу сільської, селищної, міської ради, а також спеціалістів. У цьому разі рішення

про реєстрацію статутів релігійних організацій приймається у тримісячний термін.

На цьому завершується перший етап – етап реєстрації статуту релігійної організації (в разі відмови у реєстрації статуту, засновники релігійної організації можуть звернутися до суду).

До 2004 року на цьому процедура створення релігійної організації завершувалася. Та з прийняттям Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» ця процедура була набагато ускладнена. Додався другий етап (так звана «подвійна реєстрація»).

На другому етапі, відбувається остаточне набуття статусу юридичної особи через державного реєстратора за місцем знаходження. Орган державної реєстрації визначається відповідно за юридичною адресою релігійної організації, тобто за місцем знаходження юридичної особи. Згідно статті 5 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» державні реєстратори діють при: виконавчому комітеті міської ради міста обласного значення або у районній, районній в містах Києві та Севастополі державній адміністрації. В вище передбачених органах виконавчої влади релігійні організації самостійно проходять процедуру реєстрації юридичної особи (на відміну від громадських, благодійних організацій, які легалізуються органами юстиції і за яких органи юстиції передають інформацію до державного реєстратора).

Одночасно законодавством передбачена дещо інша процедура для реєстрації статутів таких релігійних організацій: релігійних центрів, управлінь, монастирів, релігійних братств, місій та духовних навчальних закладів, які подають на реєстрацію статут до державного органу України у справах релігій, яким відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 1575 від 8 листопада 2006 р. [20] та постанови Кабінету Міністрів України № 201 від 14 лютого 2007 р. є Державний комітет України у справах національностей та релігій [21].

Орган, який здійснює реєстрацію, протягом місячного строку, встановленого законом для розгляду заяви, статуту релігійної організації:

- приймає відповідне рішення;
- не пізніш як у десятиденний термін письмово повідомляє про нього заявникам .

Законом передбачено, що перевищення органом реєстрації встановленого Законом терміну прийняття рішень про реєстрацію статутів релігійних організацій може бути оскаржено в суд. Відповідно до вимог ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» об'єднання громадян, профспілки, партії, благодійні організації, релігійні організації реєструються в порядку і органами, визначеними відповідно до законів, якими регулюються особливості їх створення та державної реєстрації [16].

Після реєстрації у згаданих органах вищеназвані суб'єкти звертаються до державного реєстратора для включення їх до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців, при цьому подається заповнена реєстраційна картка (форма № 6). Дані про реєстрацію підтверджуються пред'явленням оригіналу свідоцтва про державну реєстрацію такого суб'єкта у відповідному органі реєстрації [16].

Більшість проблемних питань виникає при припиненні релігійних організацій в судовому порядку, оскільки досить поширеними останнім часом є випадки звернення органів державної податкової служби України до господарських судів з позовами про припинення державної реєстрації релігійних організацій на підставі положень п. 2 ст. 38 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців», а саме, неподання протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до цього Закону.

Діюче законодавство не передбачає підстав для звільнення релігійних організацій, які мають статус юридичної особи, від подання відповідних декларацій, бухгалтерської звітності до податкових органів. Але у ст. 16 Закону закріплено перелік випадків, коли діяльність релігійної організації припиняється у судовому порядку:

1) вчинення релігійною організацією дій, недопустимість яких передбачена ст. 3, 5 і 17 Закону;

2) поєднання обрядової чи проповідницької діяльності релігійної організації з посяганнями на життя, здоров'я, свободу і гідність особи;

3) систематичне порушення релігійною організацією встановленого законодавством порядку проведення публічних релігійних заходів (богослужінь, обрядів, церемоній, походів тощо);

4) спонукання громадян до невиконання своїх конституційних обов'язків або дій, які супроводжуються грубими порушеннями громадського порядку чи посяганням на права і майно державних, громадських або релігійних організацій.

Закон передбачає в якості суб'єктів, наділених правом звернення до суду з відповідним позовом до суду :

– орган, уповноважений здійснювати реєстрацію статуту конкретної релігійної організації;

– прокурора.

Діяльність релігійної організації може бути припинено у зв'язку з її реорганізацією (поділом, злиттям, приєднанням) або ліквідацією. Реорганізація або ліквідація релігійної організації здійснюється відповідно до її власних настанов. Реєстрація статутів (положень) новоутворених після реорганізації релігійних організацій здійснюється у порядку, встановленому законом [32; с. 13].

У разі порушення релігійною організацією, що є юридичною особою, положень закону та інших законодавчих актів України її діяльність може бути припинена також за рішенням суду.

У судовому порядку діяльність релігійної організації припиняється лише у випадках:

1) вчинення релігійною організацією дій, недопустимість яких передбачено ст. 3, б і 17 Закону "Про свободу совісті та релігійні організації";

2) поєднання обрядової чи проповідницької діяльності релігійної організації з посяганнями на життя, здоров'я, свободу і гідність особи;

3) систематичного порушення релігійною організацією встановленого законодавством порядку проведення публічних релігійних заходів (богослужінь, обрядів, церемоній, походів тощо);

4) спонукання громадян до невиконання своїх конституційних обов'язків або дій, які супроводжуються грубими порушеннями громадського порядку чи посяганням на права і майно державних, громадських або релігійних організацій.

Суд розглядає справу про припинення діяльності релігійної організації у порядку позовного провадження, передбаченого Цивільним процесуальним кодексом України, за заявою органу, уповноваженого здійснювати реєстрацію статуту конкретної релігійної організації, або прокурора.

Таким винятком, зокрема, є категорії справ про припинення діяльності релігійної організації та про оскарження рішень відповідних державних органів з питань володіння та користування культовими будівлями і майном. Згідно зі ст. 16 і 17 Закону дані справи розглядаються загальними судами в порядку, передбаченому ЦПК України. Отже, господарські суди, встановивши, що позовна заява містить вимоги щодо припинення діяльності релігійної організації, повинні відмовляти в її прийнятті відповідно до п. 1 ст. 62 ГПК України, а якщо провадження у справі порушено — припиняти провадження згідно з п. 1 ст. 80 ГПК України [25].

Аналіз зазначених положень законодавства свідчить про те, що ст. 16 Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» містить вичерпний перелік випадків, коли діяльність релігійних організацій може бути припинена в судовому порядку, та суб'єктів, уповноважених звертатися з відповідними заявами до суду. Вищий арбітражний суд України в п. 3 Роз'яснення «Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» зазначає, що спори релігійних організацій між собою та з іншими юридичними особами підлягають вирішенню на загальних підставах в господарських судах відповідно до їх компетенції, за винятками, передбаченими в законодавстві.

Висновки до 2 розділу

Із всього вищесказаного, можна зробити висновок, що розвинуті релігії представляють собою складний структурний механізм, культову діяльність та релігійні організації. Таким чином переплетіння та взаємозв'язок один із іншим цих елементів складають цілостну релігійну систему.

Виникненню релігійних організацій передують переважно відчуття етичної або психічної депривації, інші її види породжують світські форми протесту. Функціонування релігійних організацій пов'язане з різноманітними типами релігійної поведінки: поклонінням, ритуалом, молитвою. Поклоніння є релігійною поведінкою, спрямованою на встановлення і підтримання зв'язку між людиною та священиком. Типологічно воно може виявлятися як корпоративно-ексклюзивним (здійснюється тільки учасниками конкретної групи), корпоративно-інклюзивним (виявляється в належності індивідів до певних релігійних спільнот з народження), індивідуальним (здійснюється окремою людиною).

Класифікація нетрадиційних релігій є дещо умовною, оскільки між різними течіями відсутнє чітке розмежування. Наприклад, «Трансцендентальну медитацію» і «Товариство Свідомості Кришни» можна віднести до сайєнтологічних культів. Водночас «Церква сайєнтології» Хаббарда запозичила деякі ідеї з буддизму, зокрема вчення про нірвану. Неохристиянські культу широко використовують медитацію і магію, запозичену із східних релігій. В той самий час неоорієнталістські релігії свій понятійний апарат запозичили у християнства і світських західних філософських шкіл. У цілому, нетрадиційні релігії — це еклектичні культу, на перший план яких висувається емоційно-психологічна сторона. Найпоширенішими поміж них є «Міжнародне товариство Кришни», «Міжнародна комуна саньянсинів», «Церква об'єднання» Муна, різні товариства чи рухи трансцендентальної медитації, місії божественного світла та ін.

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

3.1. Релігійна організація як юридична особа.

Правове становище релігійних організацій як юридичних осіб не достатньо досліджено у правовій літературі. У вітчизняній науці і практиці відсутній єдиний підхід до вирішення питання про правовий статус релігійних організацій та про їх місце в організації суспільства.

Юридична література, навіть, не містить визначення поняття релігійних організацій, оскільки фундаментальні дослідження їх правової природи відсутні. Разом з тим слід зазначити, що до жовтневої революції такими дослідженнями займалися вчені Н. Суворов – «Курс Церковного права», Л. Дашевич – «Юридична особа, її походження і функції в римському приватному праві», А. Павлов – «Курс Церковного права», П. Соколов – «Церковно-майнове право у греко-римській імперії». [60;с.107].

Існувала окрема галузь науки, яка мала назву «церковне право» Під ним слід розуміти сукупність релігійних і юридичних норм, які регулюють структуру та діяльність церкви. З відміною дореволюційного законодавства ці юридичні норми втратили силу. Після революційне законодавство про релігійні організації характерно тим, що не визнавало за ними статусу юридичної особи і позбавило їх права власності на майно. Так, відповідно до Декрету РНК РСФРР від 23 січня 1918 р. "Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви": Ніякі церковні та релігійні товариства не мають права володіти власністю. Прав юридичної особи вони не мають" (п. 12). Аналогічна норма закріплена і у Положенні про релігійні об'єднання 1929 р. — основному нормативному акті, який регулював питання, пов'язані з діяльністю релігійних організацій [60;с.67].

У 1976 р. прийнято Положення про релігійні об'єднання в Українській РСР, де релігійним організаціям (релігійним центрам, духовним управлінням,

zareєстрованим релігійним товариствам) надавалися права юридичної особи у частині купівлі транспортних засобів, оренди, будівництва, набуття у власність будов для своїх потреб, виробництва церковного начиння і продажу його товариствам віруючих.

На сьогодні правове становище релігійних організацій визначається ст. 35 Конституції України: «Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа — від церкви», Цивільним кодексом України (далі — ЦК), Законом від 23 квітня 1991 р. «Про свободу совісті та релігійні організації» (далі—Закон), статутами релігійних організацій.

Релігійна організація визнається юридичною особою з моменту реєстрації її статуту. Відповідно до ст. 80 ЦК юридичною особою є організація, створена і zareєстрована у встановленому законом порядку, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю і може бути позивачем та відповідачем у суді.

Традиційно у теорії цивільного права виділяють такі ознаки юридичної особи: організаційна єдність, наявність відокремленого майна, самостійна цивільно-правова відповідальність, участь у цивільному обороті від свого імені.

Передусім релігійним організаціям притаманна така ознака, як організаційна єдність. У теорії цивільного права під нею розуміють чітку внутрішню структуру, яка полягає у конкретному підпорядкуванні органів управління, у регламентації відносин між структурними підрозділами. Організаційна єдність — необхідна умова для об'єднання декількох осіб у структуру, що дає можливість перетворити їх волю на волю юридичної особи, яка виступає як єдине ціле. Названа єдність закріплюється статутними документами юридичної особи [31; с.20].

Будучи колективними утвореннями, релігійні організації діють як одне ціле з єдиною метою, встановленою у законі, а саме — задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру. Залежно від внутрішніх релігійних правил (настанов), котрі визначаються традиціями і належністю до певного релігійного об'єднання, яке має своє віровчення, культову практику, дані організації мають різну організаційну побудову і органи управління.

Наприклад релігійні організації: громади, управління (центри, монастирі, духовні навчальні заклади, як самостійні юридичні особи, можуть входити до релігійного об'єднання Українська Православна Церква.

Релігійні організації діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури. Порядок створення органів управління та їх повноваження закріплюються у статутах, вказівках організацій і пов'язані з конфесійними правилами. Існують як колегіальні органи — загальні збори громади, Собор Єпископів Церкви, так і одноособові органи — настоятель у православній громаді, ректор духовного навчального закладу. Колегіальні органи створюються у виборному порядку, одноособові — як у результаті виборів, так і за призначенням.

Другою ознакою релігійних організацій є наявність відокремленого майна. У науці цивільного права наявність останнього означає, що майно юридичної особи відокремлене від майна власників, які створили цю організацію, держави, інших суб'єктів цивільного права. Майнова відокремленість організацій полягає у тому, що вони є власниками майна, яке їм належить. У власності цих організацій можуть бути будівлі, предмети культу, об'єкти виробничого, соціального і добродійного призначення, транспорт, кошти та інше майно, необхідне для забезпечення їх діяльності. У сучасній практиці майнова база релігійних організацій не завжди буває сформована на момент її створення. Майнова відокремленість у цьому разі полягає у суб'єктивному праві в абстрактній можливості для релігійної організації мати таке майно у майбутньому.

Особливістю ознаки майнової відокремленості є те, що після передачі майна цій організації її засновники втрачають усі майнові права щодо нього. Так, вони не вправі одержувати дивіденди, розподіляти майно організації у разі її ліквідації.

Членські корпоративні відносини, які складаються у цих організаціях, мають організаційний немайновий характер. Ніякої взаємної майнової відповідальності названих організацій та їх членів не існує. Вихід учасника з

цієї організації не має жодних майнових наслідків (обов'язків), тому здійснюється безперешкодно.

Третьою ознакою є самостійна цивільно-правова відповідальність релігійних організацій, яка полягає у тому, що вони несуть самостійну майнову відповідальність за своїми зобов'язаннями всім належним їм майном. Засновники релігійних організацій не відповідають за її зобов'язаннями, а остання не відповідає за зобов'язаннями засновників. Слід погодитись з точкою зору, що передумовою самостійної майнової відповідальності будь-якої юридичної особи є наявність у неї відокремленого майна [38; с.159], яке може слугувати об'єктом претензій з боку кредиторів. Але, що стосується релігійних організацій, то на їх майно не може бути звернене стягнення за вимогами кредиторів.

Четвертою ознакою релігійних організацій як юридичних осіб є виступ у цивільному обороті від свого імені, яка означає можливість для організації набувати і здійснювати цивільні права та нести обов'язки, а також виступати позивачем і відповідачем у суді. Релігійні організації виступають у цивільному обороті від свого імені, самостійно набувають цивільні права і обов'язки. Можна погодитись з тією точкою зору, що цивільний оборот є сукупністю правочинів та інших юридичних фактів, які породжують цивільні правовідносини, в силу котрих здійснюється перехід майна за тим чи іншим юридичним титулом від однієї особи до іншої [60;с.107].

Релігійні організації, як непідприємницькі, не є професійними учасниками цивільного обороту. Їх виступ у ролі самостійних юридичних осіб обумовлений необхідністю матеріального забезпечення основної діяльності, не пов'язаної з участю у майнових відносинах [60; с.108].

Зазначене вище дозволяє зробити висновок, що релігійні організації належать до юридичних осіб приватного права. Оскільки, по-перше, правове становище цих організацій регулюється Законом «Про свободу совісті та релігійні організації», по-друге, більшість з видів даних організацій створюється за ініціативою приватних осіб, ст. 8, ч 2 ст. 10 Закону, по-третє,

реєстрація цих організацій здійснюється у нормативно-явочному порядку, ст. 14 Закону .

Як слушно зазначав свого часу І. Покровський «Так, например, в значительной степени современный вопрос об отделении церкви от государства, с юридической точки зрения, является не чем иным, как именно вопросом о перенесении всей данной области отношений из сферы права публичного в сферу права частного. Удовлетворение религиозных потребностей должно быть предоставлено частным союзам верующих, которые будут регулировать свои отношения путем своих частных соглашений».

[50; с. 87].

Разом з тим релігійні організації належать до непідприємницьких юридичних осіб. Оскільки, по-перше, мета їх створення — задоволення релігійних потреб, сповідувати і поширювати віру; по-друге — ці організації мають право займатися підприємницькою діяльністю, шляхом заснування юридичних осіб, у формах і порядку, встановленому в законі, але така діяльність повинна відповідати цілям даних організацій і бути спрямована на їх досягнення; по-третє — відсутнє право на розподіл отриманого прибутку між засновниками.

Правоздатність релігійних організацій має спеціальний характер і виникає з моменту реєстрації їх статутів. Порядок створення, реєструючі органи, перелік необхідних документів для реєстрації, її строки, підстави відмови у реєстрації статутів визначаються нормами Закону «Про свободу совісті та релігійні організації». Засновниками релігійних організацій можуть бути як фізичні особи, так і юридичні. Статути релігійних організацій реєструються у Державному комітеті у справах з релігії і у відділеннях комітету, які діють при державних місцевих адміністраціях. Але слід зауважити, що тут має місце правова колізія, про що йтиметься у наступному розділі.

Для виконання статутних завдань релігійним організаціям необхідна певна матеріальна база: майно, приміщення, гроші. У власності організацій можуть знаходитись культові споруди, предмети релігійної обрядовості,

благодійного, культурного і виробничого призначення, жилі будинки, гроші й інше майно, необхідне для забезпечення їх діяльності. Під культовими спорудами слід розуміти приміщення для проведення або забезпечення богослужінь і виконання релігійних обрядів (церкви, собори, костели, синагоги, мечеті, пагоди, каплиці, дзвіниці, мінарети, молитовні тощо).

До предметів релігійної обрядовості можна віднести предмети і матеріали, які необхідні для провадження релігійних дій. Майно може переходити у власність релігійних організацій в результаті договорів купівлі-продажу, добровільної пожертви, власного будівництва, спадкування, передачі майна державними органами.

Релігійні організації мають право на передачу їм у власність культових будівель із земельною ділянкою, необхідною для обслуговування останніх. Одним з видів майна, яке знаходиться у власності релігійних організацій, є гроші. Джерела отримання грошових засобів можуть бути різноманітні. Серед них можна виділити наступні: добровільні пожертви громадян, державних, громадських організацій чи установ; доходи, які отримує релігійна організація в результаті здійснення обрядів, реалізації предметів релігійного призначення, релігійної літератури; доходи від здійснення підприємницької діяльності: отримання банківських кредитів, страхових відшкодувань, доходи, отримані внаслідок здійснення будь-яких цивільно-правових правочинів: купівлі-продажу, оренди [41; с. 160].

Припинення (злиття, приєднання, поділ, перетворення) або ліквідація релігійної організації здійснюється відповідно до її статутних положень. Передбачається також ліквідація цих організацій за рішенням суду. І таким чином, наведене вище свідчить про те, що де-юре релігійні організації є юридичними особами і суб'єктами цивільних правовідносин.

3.2. Спеціальна правоздатність релігійних організацій.

Проблема правоздатності релігійних організацій є однією із складних і маловивчених. У теорії цивільного права правоздатність такої особи

визначається як здатність мати суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Правоздатність і дієздатність юридичних осіб виникають одночасно – з моменту їх створення.

Релігійні організації як вже зазначалось вище набувають правоздатність з моменту реєстрації статуту (ч. 1 ст. 13 Закону «Про свободу совісті та релігійні організації»). Як юридичні особи ці організації користуються правами і несуть обов'язки у відповідності з чинним законодавством і своїм статутам (ст.13 Закону).

Слід підкреслити, що деякі положення цивільних статутів релігійних організацій викладені під впливом норм церковного права у частині, яка регламентує внутрішню структуру цих організацій і компетенцію їх органів управління. Норми церковного права, як й інші подібні правила поведінки, що приймаються релігійними організаціями, не є правом у власному розумінні цього слова. Вказане логічно впливає з принципу відокремлення релігійних організацій від держави (ст. 35 Конституції України): церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа — від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Релігійні організації створюються і діють відповідно до своєї ієрархічної й інституційної структури. Держава не втручається у внутрішню діяльність цих організацій, якщо остання не протирічить закону. Внутрішні акти, які приймаються названими організаціями, поширюються на їх учасників і не є джерелами права.

Під церковним правом розуміють норми і правила, які регулюють як внутрішнє життя церкви в її громадо-інституціональному аспекті, так і її відносини з іншими громадськими союзами релігійного та політичного характеру. Специфіка норм церковного права полягає у тому, що більша їх частина приймається релігійними об'єднаннями, а не релігійними організаціями, які входять до складу цих об'єднань. Церковне право включає норми, що складають віросповідну основу діяльності релігійних організацій.

Наприклад, для православних релігійних організацій такою віросповідною основою є «Священое Писание» (Біблія) та «Свяшенное

Предание» (Решения первых 7-ми Вселенских Соборов и труды Отцов Церкви II – VII ст.). Таким чином, норми церковного права, як й інші правила поведінки, встановлені статутами релігійних організацій, є внутрішньою настановою цих організацій, які діють лише тому, що не суперечать чинному законодавству. Окрім цього, діють такі правила поведінки тільки у межах релігійної організації, яка їх прийняла.

Це означає, що фактично під регулювання вказаних вище правил підпадають лише ті види діяльності останніх, які безпосередньо пов'язані з віросповіданням. Під останнім розуміють належність до будь-якої релігії, церкви, деномінації; релігійне об'єднання, яке має своє віровчення, культ і стійку організаційну структуру [60;с.18].

Інші види діяльності релігійних організацій: виробничо-господарська, культурно-освітня, благодійна регулюються виключно нормами цивільного права. Те ж саме стосується майнових відносин даних організацій.

На думку дослідника, норми, що приймаються цими організаціями, за своєю природою є релігійними нормами, під якими розуміють: сукупність правил, приписів, вимог, що регулюють життя віруючих, їх поведінку, вчинки, діяльність релігійних організацій.

Релігійні норми встановлені конкретними віросповіданнями і мають обов'язковий характер для їх послідовників. Таким чином, можна зробити висновок, що правоздатність релігійних організацій визначається чинним законодавством: у першу чергу Цивільним кодексом України (далі – ЦК). Законом «Про свободу совісті та релігійні організації» і статутами названих організацій, які приймаються на підставі зазначених законів.

Релігійні організації в Україні створюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру (ст.7 Закону). На відмінність від інших підприємницьких чи непідприємницьких товариств, конкретна ціль діяльності яких визначається у засновницьких документах, мета діяльності цих організацій визначається Законом. Такою метою є спільне сповідування і поширення віри. Тлумачний словник С.Ожегова визначає мету

як предмет прагнення, тобто те, що бажано здійснити. У цьому сенсі дана організаційно-правова форма юридичної особи у назві має вказівку на характер своєї діяльності [44; с.113].

Це свідчить про наявність спеціальної правоздатності, оскільки ті правомочності, якими наділені релігійні організації, обумовлені виключно метою їх створення. Таким чином здійснення будь-якої діяльності і пов'язаних з нею правочинів, а також інших юридично значимих дій повинно бути підпорядковано встановленій законом і зафіксованій у статутних документах меті і не може їм суперечити.

Якщо під правоздатністю релігійних організацій розуміється її здатність мати цивільні права і виконувати цивільно-правові обов'язки, то змістом правоздатності є конкретні права: майнові і немайнові, які надаються цим організаціям ЦК та Законом і закріплюються у статутах даних організацій на право здійснення певних видів діяльності.

До немайнових прав релігійних організацій можна віднести право на найменування. Відповідно до ст. 90 ЦК кожна юридична особа повинна мати своє найменування, яке містить інформацію про її організаційно-правову форму і таким чином індивідуалізує і відокремлює від інших вказану особу .

Вказівка на організаційно-правову форму юридичної особи дозволяє визначити основні ознаки організації: є вона підприємницькою чи непідприємницькою, на чому ґрунтується її відповідальність. Найменування зазначеної особи вказується в її установчих документах і вноситься до єдиного державного реєстру.

Найменування релігійних організацій мають деякі особливості, пов'язані з традиціями і конфесійними правилами будь-якого з видів цих організацій. Перелік видів останніх закріплений у ч. 2 ст. 7 Закону: релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються із зазначених вище релігійних організацій. Цей перелік складений відповідно до їх офіційних загальноновизнаних світських назв. Але слід під-

креслити, що Закон не забороняє релігійній організації за статутом мати свою (традиційну) назву.

Наприклад, релігійна громада за статутом може називатися «парафія», «помісна церква». Не слід змішувати традиційні назви релігійних громад з традиційними найменуваннями культових споруд. Остання може мати персональну назву, пов'язану з якоюсь історичною подією або фізичною особою. До її найменування релігійна громада жодного відношення не має і називатися згідно із статутом за цією назвою не має права. Релігійні управління і центри мають за статутами подвійну назву — власну і назву релігійного об'єднання, структурним підрозділом якого вони є (наприклад, «Єпархіальне управління Української Православної Церкви»).

Монастирі, як і окремі культові будівлі, теж можуть мати персональні найменування, але вони традиційно стосуються і монастиря як комплексу споруд спеціального призначення, так і чернечої громади, котра є власником або користувачем цих будівель (наприклад, Христо-Воздвиженський чоловічий монастир Тернопільської єпархії Української православної церкви Київського патріархату). Релігійні братства за традицією також мають назви, але вони не пов'язані з матеріальними об'єктами (наприклад, «Релігійне братство Андрія Первозваного»). Місіонерські товариства можуть, наприклад, мати таке найменування: «Християнське місійне товариство «Фундація духовного єднання України». Духовні навчальні заклади за своїми статутами можуть мати традиційні назви (семінарія) і загальноприйняті (академія, інститут) [37; с.185].

Релігійні об'єднання — це діючі в Україні церкви (наприклад, православного віросповідання: Українська Православна Церква Московського Патріархату, Українська православна церква Київського патріархату, які представляються своїми центрами (управліннями), мають відповідно до статутів назви: «митрополія», «патріархія»).

Щодо видів діяльності, які мають право здійснювати релігійні організації, то слід зазначити наступне. Чинне законодавство не встановлює чітких рамок здійснення останньої цими організаціями і критерії їх відповідності статутній

меті — сповідання і поширення віри. Не всі види діяльності даних організацій спрямовані на досягнення цілі їх створення.

Результатом деяких з видів діяльності є безпосереднє досягнення мети, результат інших видів — лише опосередковано слугує її досягненню. Таким чином, статутну діяльність релігійних організацій можна поділити на два види: релігійну і нерелігійну.

У релігієзнавстві під релігійною діяльністю розуміють релігійно-регламентовану практично-духовну активність віруючих, їх спільнот, релігійних інститутів. Традиційно виділяють два види релігійної діяльності: культову і поза культову [60;с.124].

Культову діяльність розуміють як сукупність релігійних (культових дій), пов'язаних із ставленням до надприродного: молитви, богослужіння, таїнства, обрядові, ритуальні, магічні дії. Право релігійних організацій на здійснення вказаної діяльності закріплено у ст. 21 Закону. Релігійні організації мають право засновувати і утримувати вільно доступні місця богослужінь або релігійних зібрань, а також місця, шановані у тій чи іншій релігії (місця паломництва).

Богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії безперешкодно проводяться в культових будівлях і на прилеглий території, у місцях паломництва, і релігійних організацій, на кладовищах, у місцях окремих поховань і крематоріях, квартирах та будинках громадян, а також в установах, організаціях і на підприємствах за ініціативою їх трудових колективів і за згодою адміністрації.

Слід підкреслити, що порядок використання храмів, інших об'єктів культового призначення визначається внутрішніми настановами релігійних організацій. Держава у ці питання не втручається. Єдине, чого треба дотримуватись зазначеним організаціям: місця богослужінь, релігійні зібрання чи інших релігійні заходи повинні бути вільно доступними. Закритими можуть бути тільки ті зібрання віруючих громадян, на яких вирішуються організаційні, кадрові, господарські чи інші питання, не пов'язані з відправленням культу.

При відправленнях культу релігійна організація не повинна порушувати чинне законодавство і правопорядок [66;с.226].

Таким чином, на підставі вказаної норми надходження до церковної каси за релігійні обряди, церемонії, інші відправлення культу не оподатковуються. Слід підкреслити, оскільки результатом культової діяльності релігійних організацій є задоволення релігійних потреб фізичних осіб, може йтися про спрямованість цієї діяльності на безпосереднє досягнення статутної мети.

Що стосується позакультової діяльності, то вона визначається, як сукупність релігійно-зумовлених дій віруючих, релігійних інститутів, спрямованих на задоволення духовних та практичних потреб функціонування релігійних організацій: 1) духовна сфера — продукування релігійних ідей, богословсько-теологічне їх обґрунтування, інтерпретація, систематизація; 2) практична сфера - пропаганда, поширення релігійних ідей, місіонерська, добродійна, релігійно-освітня, виробнича і господарська діяльність.

Право на здійснення релігійними організаціями виробничої і господарської діяльності закріплено у ст.19 Закону.

Відповідно до неї ці організації для виконання своїх статутних завдань можуть засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, а також добродійні заклади (притулки, інтернати, лікарні тощо), які мають права юридичної особи.

Слід зазначити, що дана норма базувалася на положеннях Закону «Про підприємства в Україні» від 27 березня 1991 р. (нині він не діє), який вперше ввів таку форму як «підприємство релігійної організації», засновану на праві повного господарського відання (ст. 2) [Про підприємства в Україні]. Релігійні організації, як засновники таких підприємств, були їх власниками. Назва статті «Виробнича і господарська діяльність» запозичена із Закону «Про підприємства в СРСР». Виробнича і господарська діяльність вказаних організацій означала заснування підприємств для здійснення господарської діяльності.

У той же час самі релігійні організації не вправі були займатися господарською діяльністю. Дослідник підтримує точку зору В. В. Піддубної

про те, що зміст даної норми входить у протиріччя з чинним законодавством [44;с.113]. Оскільки, по-перше, передбачається можливість заснування релігійними організаціями підприємств, що мають права юридичної особи, а новий ЦК розглядає підприємство як цілісний майновий комплекс, який є об'єктом права. По-друге, потрібно визначитися з термінологією, бо чинний Закон не закріплює за цими організаціями право на підприємницьку діяльність, а встановлює лише право на заняття виробничою і господарською діяльністю.

В даному разі виробнича і господарська діяльність повинна розглядатися як аналог підприємницької діяльності, оскільки права релігійних організацій на заняття підприємницькою діяльністю чітко простежуються в сучасному українському законодавстві. ЦК України дозволяє непідприємницьким організаціям «поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлене законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені» (ст. 86) [4].

Аналізуючи зміст вказаної статті, виробнича і господарська діяльність релігійних організацій має відповідати їх статутним цілям. По-третє, відповідно до ст. 83 ЦК юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та у інших формах, передбачених законом.

Товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства), можуть бути створені лише як господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи.

Таким чином, можна запропонувати норму ст. 19 Закону викласти у наступній редакції: «Підприємницька діяльність релігійних організацій Релігійні організації мають право здійснювати підприємницьку діяльність шляхом заснування юридичних осіб, у формах і порядку, передбачених чинним законодавством».

Право на здійснення релігійно-освітньої діяльності вказаними вище організаціями закріплено у ст. 11 Закону. Релігійні управління і центри

відповідно до статутів мають право створювати духовні навчальні заклади для підготовки священнослужителів і служителів інших необхідних їм релігійних спеціальностей. Дані заклади діють на підставі статутів, які реєструються у Державному комітеті України у справах релігій.

Слід зазначити, що право на створення духовних навчальних закладів мають ті релігійні управління (центри), у статутах яких містяться відповідні положення про право заснувати такі заклади. Право на здійснення культурно-освітньої діяльності закріплено у ст. 23 Закону.

Під названою діяльністю потрібно розуміти діяльність, спрямовану на повідомлення інформації про зміст конкретного релігійного вчення з метою формування у її отримувачів певного ставлення до нього.

Добродійну діяльність можна ототожнити з благодійною, оскільки «добродійний» — це той, хто має на меті давати матеріальну допомогу нужденним. Добродіяти — надавати допомогу, сприяти комусь-небудь у чомусь-небудь. Відповідно до ст. 1 Закону «Про благодійництво та благодійні організації» від 16 вересня 1997 р.: благодійною діяльністю визнається добровільна безкорислива діяльність, що не передбачає одержання прибутку від неї [10].

При релігійних організаціях можуть утворюватися товариства, братства, асоціації, інші об'єднання громадян для здійснення добродійництва, вивчення та розповсюдження релігійної літератури та іншої культурно-освітньої діяльності. Ці організації діють на підставі зареєстрованих статутів у порядку, встановленому для громадських організацій. Слід вказати, що особливістю правоздатності релігійних організацій є їх виключне право засновувати підприємства для випуску богослужбової літератури і виробництва предметів культового призначення (ст. 22 Закону).

Вони також мають право виготовляти, експортувати, імпортувати і розповсюджувати предмети релігійного призначення, релігійну літературу та інші інформаційні матеріали релігійного змісту.

Враховуючи наведене вище, потрібно зазначити, що правоздатність релігійних організацій має спеціальний характер, тобто вони мають право на

здійснення тих видів діяльності, які закріплені у їх статутах і повинні відповідати цілі створення даних організацій, а саме сповідування і задоволення релігійних потреб. Щодо здійснення цими організаціями підприємницької діяльності, то вони не мають право здійснювати її безпосередньо, а тільки шляхом заснування юридичних осіб, у формах і порядку, встановлених чинним законодавством. Одним з основних питань для вчених у галузі цивільного права є визначення правового статусу релігійних організацій як суб'єктів цивільного права.

3.3.Особливості прав власності релігійних організацій.

Згідно із ст. 35 Конституції України кожному гарантується право на свободу світогляду і віросповідання . Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави. Відповідно до ст. 13 Закону релігійна організація визнається юридичною особою з моменту реєстрації її статуту .

Таким чином, релігійні організації є суб'єктами права і тому здатні від свого імені здійснювати належні їм права, в тому числі майнові. Основними нормативними актами у сфері регламентації майнових прав релігійних організацій є Цивільний Кодекс України, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації». Майновий стан релігійних організацій регулюється також статутами цих організацій.

Слід зазначити, що майно, яке належить релігійним організаціям, традиційно має цільове призначення. Релігійні організації в Україні створюються з єдиною метою: задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру, а тому відносяться до непідприємницьких юридичних осіб, мають спеціальну правоздатність, у межах якої їм належать лише ті цивільні права й обов'язки, які відповідають цілям діяльності, які передбачені у статутних документах У зв'язку із цим майно, яке належить

релігійним організаціям, повинно використовуватися ними виключно для досягнення: по-перше, статутних цілей, по-друге, тих цілей, які за своїм характером пов'язані із статутними. Використання майна релігійних організацій в інших, не передбачених статутними документами цілях, не допускається. У цьому і полягає певна особливість майнового режиму релігійних організацій.

У зв'язку із цим, досліджуючи право власності релігійних організацій, слід розглянути питання про джерела формування майна, яке знаходиться у власності цих організацій. Відповідно до ст. 18 Закону до таких джерел можна віднести майно, придбане або створене релігійними організаціями за рахунок власних коштів, пожертвуване громадянами, організаціями або передане державою, а також на інших підставах, передбачених законом. Слід зазначити, що наведений перелік джерел формування майна не є вичерпним, оскільки використання майна можливе і на інших підставах, передбачених законом. Як випливає із статутних документів релігійних організацій, джерелами формування майна можуть бути також прибутки від здійснення виробничої та господарської діяльності, членські внески, грошові надходження від здійснення культової діяльності, доходи від реалізації літератури і предметів релігійного призначення [42; с.93].

Що стосується такого джерела формування майна релігійних організацій, як придбане або створене за рахунок власних коштів, то воно є досить поширеним майже для будь-якого з видів релігійних організацій (релігійної громади, управління (центру), релігійного братства, монастиря, місії, духовних навчальних закладів). Так, зусиллями віруючих релігійної громади можуть проводитися роботи з будівництва тих чи інших приміщень, створення будь-яких предметів, які використовуються при проведенні богослужінь, здійснення реставраційних робіт тощо. Право власності на майно, набуте за рахунок власних коштів, виникає у релігійних організацій на підставі укладення таких цивільно-правових договорів, як купівля-продаж, міна, поставка.

Серед релігійних організацій досить поширеним джерелом формування майна є пожертвування майна громадянами, організаціями або передача його

державою. До цього джерела можна віднести як добровільні внески засновників, так і добровільні пожертвування фізичних чи юридичних осіб будь-якій релігійній організації. Пожертвування можуть мати і цільовий характер, визначатися окремими особами, відповідною програмою чи конкретною вказівкою ними особами на мету використання майна. Так, пожертвування з конкретним призначенням, у більшості випадків на користь релігійних організацій, здійснюються юридичними особами. При цьому цілі використання пожертвованого майна пов'язані з відновленням нерухомості релігійних організацій.

Істотним джерелом формування майна будь-якого з видів релігійних організацій є прибутки, які отримують ці організації від здійснення виробничої та господарської діяльності. Слід зауважити, що чинний Закон не містить визначення поняття виробничої або господарської діяльності релігійних організацій, а лише розкриває юридичні межі здійснення такої діяльності, а саме вона повинна бути спрямована на виконання статутних цілей. Здійснювати таку діяльність релігійні організації можуть лише шляхом заснування видавничих, поліграфічних, реставраційно-будівельних, сільськогосподарських та інших підприємств, а також добродійних закладів (притулків, інтернатів, лікарень), які мають права юридичної особи [40; с.48].

Аналізуючи дану норму, слід зазначити, що чинний Закон не закріплює за релігійними організаціями право на підприємницьку діяльність, а встановлює лише право на здійснення виробничої або господарської діяльності. Відповідно до ст. 86 Цивільного кодексу України непідприємницькі товариства нарівні із своєю основною діяльністю можуть здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені .

Як бачимо, чинне законодавство містить певні обмеження щодо здійснення непідприємницькими товариствами, в тому числі релігійними організаціями, підприємницької діяльності. По-перше, така діяльність повинна відповідати цілям створення цих організацій, а також сприяти їх досягненню,

по-друге, прибуток від такої діяльності не може бути розподілений між учасниками цих організацій.

Що стосується такого джерела формування майна, як сплата членських внесків, то воно має місце лише в окремих видах релігійних організацій. Наприклад, таке джерело формування майна передбачається статутними документами релігійного братства. Питання про розмір і порядок сплати членських внесків чітко не встановлений у статуті, очевидно, що такі внески робляться добровільно і не мають встановленого фіксованого розміру У статуті, зокрема, закріплюється порядок вступу і виходу з членів братства. Так, у разі виходу з членів релігійного братства повинно бути виконано щонайменше дві умови: по-перше, подання заяви про вихід з релігійного братства на ім'я голови братства і отримання резолюції засідання ради братства, а також дозвіл контрольно-ревізійної комісії щодо відсутності майнової чи фінансової заборгованості.

Одним із поширених джерел формування майна, яке поступає у власність релігійних організацій, є доходи від здійснення культової діяльності. Так, відповідно до розділу 12п.8-10 Статуту про управління Української Православної Церкви Московського Патріархату одним із джерел формування майна є грошові надходження від здійснення богослужінь, таїнств, обрядів [45; с.93].

До джерел формування права власності на майно релігійних організацій можна віднести і доходи цих організацій, які вони одержують у результаті здійснення культурно-освітньої діяльності, а саме: проведення виставок, семінарів, організації паломницьких поїздок; освітньої, видавничої діяльності. Слід звернути увагу на те, що об'єкти права власності релігійних організацій мають певні особливості. Перелік таких об'єктів закріплений в нормах закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (ст. 18).

Відповідно до ст. 18 Закону у власності релігійних організацій можуть бути будівлі, предмети культу, об'єкти виробничого, соціального і добродійного призначення, транспорт, кошти та інше майно, необхідне для забезпечення їх діяльності . Перелік об'єктів права власності не є вичерпним, тому релігійні організації можуть мати у власності й інше майно, необхідне для

здійснення їх статутних цілей. Майно, яке знаходиться у власності релігійних організацій, можна класифікувати за різними критеріями:

1) на рухоме і нерухоме;

2) залежно від цільового призначення: на майно релігійного призначення й інше майно;

3) майно, яке вноситься до пам'яток історії та культури й інше майно.

Так, що стосується нерухомого майна, то воно може мати як культове, так і не культове призначення. До об'єктів культового призначення виносяться будівлі (церкви, костьоли, мечеті, тобто ті місця, які спеціально призначені для проведення богослужінь, здійснення різних релігійних обрядів. До *нерухомого майна*, яке не має спеціального культового призначення, можна віднести об'єкти виробничого, навального, благодійного призначення, будівлі релігійних управлінь (центрів), будь-які складські приміщення. Слід зазначити, що не всі об'єкти нерухомого майна, в тому числі культового призначення, можуть знаходитись у власності релігійних організацій [56; с. 275].

Відповідно до ст. 17 Закону культові будівлі, майно, які становлять державну власність, передаються організаціям, на баланс яких вони знаходяться, у безоплатне користування або повертаються у власність релігійних організацій безоплатно відповідно до рішень обласних, місцевих державних адміністрацій. З аналізу даної норми не зрозуміло, яке саме майно, крім культових будівель, може безоплатно передаватися у користування чи у власність релігійним організаціям. Крім того, чинне законодавство не містить усталеної термінології щодо визначення такого майна єдиним терміном. Так, у ряді підзаконних актів, зокрема в указах Президента України «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій» від 21.03.2002 р. № 279/2002 використовується термін «церковне майно» [23]; «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна» від 04.03.1992 р. № 125/2003 вживається термін «культове майно» [24].

Зважаючи на викладене, доцільно було б на законодавчому рівні, по-перше, визначити найбільш повний перелік такого майна, по-друге, використовувати позначення такого майна єдиним терміном, оскільки, з цивільно правової точки зору, особливість такого об'єкта, як культове чи церковне майно, полягає в тому, що передача його у користування чи у власність релігійних організацій здійснюється безоплатно. До того ж, відповідно до ст. 20 Закону, саме на майно культового призначення не може бути звернене стягнення за претензіями кредиторів.

Особливим правовим статусом наділяються такі об'єкти права власності релігійних організацій, які становлять історичну, художню або іншу культурну цінність, тобто пам'ятки історії та культури. Відповідно до ч 3 ст. 17 Закону культові будівлі і майно, які становлять історичну, художню або іншу культурну цінність, передаються релігійним організаціям та використовуються ними з додержанням встановлених правил охорони і використання пам'яток історії та культури. Такі правила користування встановлені Законом України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 р. № 1805-Ш [17].

Забезпечення охорони і збереження культових будівель та іншого майна – пам'яток історії та культури покладається на ті релігійні організації, у власності яких чи у користуванні яких вони перебувають. Релігійні організації також зобов'язані утримувати пам'ятки в належному стані, своєчасно проводити ремонт, захищати від пошкодження, руйнування або знищення (ч. 1 ст. 24 Закону «Про охорону культурної спадщини») [17].

Слід зазначити, що в сучасному законодавстві містяться і обмеження щодо передачі культових споруд – визначних пам'яток архітектури, які не підлягають у постійне користування релігійним організаціям. Зокрема, перелік таких пам'яток закріплений у постанові Кабінету Міністрів «Про використання культових споруд – визначних пам'яток архітектури, які не підлягають передачі у постійне користування релігійним організаціям від 09.08.2001 р. № 1005» [22].

Що стосується визначення такого майна єдиним терміном, то можна запропонувати термін «майно релігійного призначення». Під майном

релігійного призначення слід розуміти майно, яке має цільове призначення і тісно пов'язане з метою створення цих організацій, а саме із задоволенням релігійних потреб громадян сповідувати та поширювати віру.

Висновки до 3 розділу

Отже, джерела формування і об'єкти права власності на майно релігійних організацій мають певну специфіку. Право власності на майно релігійних організацій в тому, що числі і на майно релігійного призначення (культові будівлі, предмети культу), повинно вирішуватися як на законодавчому рівні, так і самими релігійними організаціями. У цьому випадку, можливо, держава не буде порушувати принцип, закладений у ст. 5 Закону, відповідно до якого держава не втручається у здійснювану у межах цього Закону діяльність релігійних організацій.

Створення в Україні релігійного об'єднання не є юридичним фактом, оскільки воно не породжує будь-яких юридичних наслідків. Релігійні організації мають певні особливості щодо своєї дієздатності та, зокрема, прав власності на майно.

Отже, Верховна Рада України для вирішення вище перелічених питань правового статусу релігійних організацій повинна прийняти відповідний закон – або на базі діючого, але з урахуванням всіх зауважень, або скласти абсолютно новий.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Сучасна українська держава чітко дотримується основних принципів демократії. Українське законодавство про релігійні організації є системою пов'язаних між собою нормативних актів, якими регулюються державно-церковні відносини. Найважливішим із них є Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”, в якому зосереджено більшість правових положень, що регулюють загальні питання функціонування релігійної

організації в Україні, гарантування права на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права, забезпечення відповідно до Конституції України, Декларації про державний суверенітет України та норм міжнародного права, визнаних Україною, соціальної справедливості, рівності, захисту прав і законних інтересів громадян незалежно від ставлення до релігії, визначення обов'язків держави щодо релігійних організацій та релігійних організацій перед державою і суспільством, подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви, а також гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадянської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх світогляду чи віровизнання тощо.

Безумовно, що першоосною є національне законодавство, проте не можна недооцінювати зусилля міжнародної спільноти щодо захисту прав і свобод людини, особливо в сучасних умовах визнання пріоритету загальнолюдських цінностей, зокрема у діяльності релігійних організацій.

Здійснюючи аналіз прийнятих міжнародних правових актів щодо прав і свобод людини, можна зробити висновки, що, всі правові документи світової спільноти, поряд з іншими правами і свободами, вимагають поважати ставлення право людини на свободу совісті та релігійні організації в межах національних держав, міжнародні правові акти вимагають визнання суб'єктами міжнародного права рівноправності громадян у всіх сферах суспільного життя незалежно від їхніх релігійних переконань, міжнародні правові документи не заперечують внутрішньої компетенції держави у справах захисту чи регулювання права на свободу совісті. Загальна декларація прав людини (1948 р.) відзначає, що захищаючи свої права і свободи, кожна людина повинна зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом і забезпечують повагу прав і свобод інших та дотримуються вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. Подібні ідеї існують також в інших міжнародних документах, що дає підставу говорити про пріоритет національного законодавства в регулюванні проблем свободи совісті.

Також, міжнародні правові акти про політичні та громадянські права

людини визнають водночас право на свободу совісті й релігії. В той же час, норми міжнародного права не заперечують права кожної людини мати інші, переконання.

Законодавство України, визнаючи всі Міжнародні документи, наголошує не тільки на праві на вибір віросповідання, а й право не сповідувати ніякої релігії. Тому, слід пам'ятати, що норми права на свободу совісті, які викладені в різних міжнародних документах про права і свободи громадян, не є нормами прямої дії, тобто, вони самі безпосередньо, без необхідного забезпечення їх національним законодавством, не здатні гарантувати громадянинові його право на свободу совісті і релігії. Тому в багатьох міжнародних документах про громадянські та політичні права наголошується про обов'язок держави забезпечити громадянам своїх держав їхні права. Тобто, ці документи, щодо свободи совісті є звичайними рекомендаціями, що не мають юридичної сили для національних держав.

Але в Україні діють норми всіх міжнародних документів, які безпосередньо регламентують право на свободу віросповідання. Це обумовлено тим, що Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» має посилання на пряму дію норм міжнародного права.

Цей закон визнає пріоритет міжнародного права в царині свободи віросповідань перед національним законодавством, що має позитивне значення для забезпечення свободи совісті в нашій країні, у питаннях захисту прав віруючих і релігійних організацій.

Проведені останнім часом соціологічні дослідження і реалії сучасного релігійно-церковного життя наочно засвідчують зростаючу роль та авторитет церкви в суспільному житті України.

Проте в релігійній сфері існують досить складні проблеми. Найнебезпечнішою з них є міжцерковні конфлікти, які найчастіше виникають на ґрунті претензій щодо володіння культовими спорудами. Потребують вирішення також питання викладання релігієзнавчих дисциплін в навчальних закладах, соціальної роботи церкви, взаємодії релігійних організацій і силових

структур тощо. Тому, усе це зумовлює необхідність запровадження змін до чинного законодавства відповідно до вимог часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Нормативно-правові акти

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141 (із змінами, внесеними згідно із Законом № 1401-19 від 30.09.2016 року).
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 5 липня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 35- 36. — № 37. — Ст. 446.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI (із змінами) // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.
4. Цивільний Кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 435-15, // Відомості Верховної Ради України. - 2003, № 40-44. - Ст.356
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 року № 1618-IV// Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40. – Ст. 492. – С. 1530.
6. Закон України « Про альтернативну (невійськову) службу» від 09.12.2012р. № 5462-VI // ВВР –2012 – № 6-7. –С.80
7. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 22.05.1997р. № 334/94-вр // Відомості Верховної Ради України. – 2011. - №13-14, № 15-16, №17. - С.112 (втратив чинність).
8. Закон України "Про освіту" від 05.09.2017р. // ВВР –2017 – № 38-39. –С.380
9. Закон України «Про підприємства в Україні» від 27 березня 1991 року № 887-12 // Відомості Верховної Ради України. - 2003, - № 18, № 19-20, № 21-22, - Ст.144 (втратив чинність) .
10. Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» від 16 вересня 1997 року № 531/97 // Відомості Верховної Ради України . - 2013, № 25, - Ст.252 (втратив чинність)

11. Закон України «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1997 року №2460-12 // Відомості Верховної Ради України . – 2013 - , N 1, - Ст.1(втратив чинність)
12. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. 987-12 // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 25. — С. 283.
13. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців та підприємств» від 15 травня 2003 р. № 755-15 // Відомості Верховної Ради України.- 2003. - № 31-32.- Ст. 263.
14. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-17 // Відомості Верховної Ради України. - 2013, - № 1, - Ст.1
15. Закон України «Про державну податкову службу в Україні» від 4 грудня 1990 р.№ 509-12 // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 6. — Ст. 37. (втратив чинність).
16. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців» від 15 травня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 31—32. — Ст. 263.
17. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 р . № 1805-III // Відомості Верховної Ради України. — 2000 р. - № 39, - Ст.333
18. Загальна декларація прав людини 1948 р. // Чинне міжнародне право: У 3 т./Упоряд. Ю.М.Колосов, Е.С.Кривчікова.- М .: Видавництво Московського незалежного інституту міжнародного права, 1997. - Т.2.- С. 5-10.
19. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. //Чинне міжнародне право: У 3 т./Упоряд. Ю. М. Колосов, Е.С.Кривчікова.- М .: Видавництво Московського незалежного інституту міжнародного права, 1997. - Т.2.- С.21-39.
20. Про утворення Державного комітету України у справах національностей та релігій: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2006 р. // Офіційний Вісник України. — 2006. — № 45. — Ст. 3019.

21. Про затвердження Положення про Державний комітет України у справах національностей та релігій: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 лютого-го 2007 р. // Офіційний Вісник України. — 2007. — № 12. — Ст. 419.

22. Про використання культових споруд – визначних пам'яток архітектури: Постанова Кабінету Міністрів від 09.08.2001 р. № 1005 2003 - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1005-2001-%D0%BF>

23. Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення церков та релігійних організацій. Указ Президента України від 21.03.2002 р. № 279/2002. - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/279/2002>

24. Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна: Указ Президента України від 04.03.1992 р. № 125/2003 - [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/125/92>

25. Роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 29 лютого 1996 р. № 02—5/109 «Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого арбітражного суду України. — 1996. — № 2. — С. 13.

26. Рекомендації президії Вищого господарського суду України від 27 червня 2007 р. № 04—5/120 «Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам» // Вісник господарського судочинства. — 2007. — № 4. С. 40.

II. Монографічна література

27. Буряковський А.Л. та ін. Історія релігії. Лекції, прочитані в Санкт-Петербурзькому університеті. - 2006. - С.123.

III. Дисертації та автореферати дисертацій

28. Конституційно-правова регламентація права людини на свободу світогляду та віросповідання в Україні: автореф. дис. Канд. юрид. наук: 12.00.02/А. В. Ковбан; Харк. нац. ун-т внутр. довід.- Х., 2010. - 19 с.

29. Малишко В. М. Конституційне право людини на свободу світогляду і віросповідання: автореф. дис. на здобуття наук. ступенів канд. юрид. наук: В. М. Малишко // спец. 12.00.02 Конституційне право / К., 2005. - 18 с.

30. Політизація релігії в Україні: християнський контекст: автореф. дис.... Канд. філософ. наук: 09.00.11 / С. Р. Продивус; // Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.- К., 2010. - 16 с.

31. Релігійні організації як суб'єкти цивільних правовідносін: автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / В.Ф. Піддубна; // Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. Х., 2008. 20 с.

32. Фучеджі В. Д. Релігійні організації як суб'єкти Цивільного права: автореф. дис. на здобуття наук. ступенів канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / В. Д. Фучеджі.- Х., 2006. - 13 с.

IV. Наукові публікації в періодичних виданнях

33. Бевзенко В. М. Особливості правового статусу су - б'єкта владних повноважень в адміністративному процесі // Вісник господарського судочинства. — 2007. — № 4. — С. 100.

34. Бергер, П., Лукман, Т. Соціальне конструювання реальності. Трактат по соціології знання // М. Медіум, 1995. - С. 212, 218.

35. Бубнов С. В. Адміністративно-правовий статус релігійних об'єднань в Російській Федерації: дис.... Канд. юрид. наук: 12.00.14/ Бубнов Сергій Володимирович.- М., 2003. - 176 с.

36. Гайова Н. П. Радянське законодавство про свободу совісті / Гайова Н. П // К .: Наук. думка, 1988. - 144 с.

37. Губар А. Взаємовідносини української держави та церкви: проблеми сучасного законодавства // Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні. – К.: Право – 1996. – с.184-186.

38. Джунь В. Правні основи щодо використання культових споруд і майна в Україні // Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні. – К.: Право – 1996. – с. 172-174.

39. Друзенко Г. Статус юридичної особи для церкви: мрія чи реальність // Юридичний журнал «Юстиніан». – 2003. – № 10

40. Корж В. Деякі організаційно-правові питання становлення адміністративної юстиції // Прокуратура. Людина. Держава. — 2005. — № 5. — С. 48.

41. Лилак Д. Судовий захист майнових прав релігійних організацій // Свобода віровизнання. Церква і держава і Україні. – К.: Право – 1996 . – с. 157-166.

42. Піддубна В. Деякі питання щодо права власності релігійних організацій // Підприємство, господарство і право. – 2005. № 3. – с. 92-95.

43. Піддубна В. Релігійні організації як юридичні особи // Право України. – 2005. - №4. – с. 107-109.

44. Піддубна В. Щодо спеціальної правоздатності релігійних організацій // Право України. – 2004. - № 11. – с. 112-115.

45. Плохій С. Вибір: церковна політика в Україні і Росії: порівняльний аналіз //Людина і світ. – 1998. - № 7. – с. 8-12.

46. Радугин А. А. Введення в релігієзнавство: теорія, історія та сучасні релігії.- М .: - 2004. - С.86.

47. Розенбаум Ю. А. Деякі соціально-правові риси релігійних об'єднань в СРСР/Ю. А. Розенбаум // Радянська держава і право.- 1989. - № 2. - С. 112-117.

48. Рублюк О. Перспективи реформування державно-церковних відносин // Політичний менеджмент. – 2004. - № 1(4). – с. 111-118.

49. Руденко Н. В. Основы теории представительства прокуратурой интересов государства в арбитраж- ном суде. — Алчевск, 1999. — 568 с.

50. Рудинський Ф. М. Свобода совісті в СРСР / Рудинський Ф. М. // М.: Госюриздат, 1961. - 87 с.

51. Селіванов А. О. Конституційно-правова характеристика публічної влади в адміністративній юрисдикції суду // Вісник Верховного Суду України. — 2006. — № 11 (75). — С. 28.

52. Токарев С.А. Релігія в історії народів світу.- М .: - 2006. - С.236.

V. Навчальна література

53. Bernard Meland. Rudolf Otto.// A Handbook of Christian Theologians, edited by Dean G. Peerman and Martin E. Marty (Cleveland, 1965), pp. 169-191.

54. Абрамович С. Релігієзнавство: Підручник / С. Абрамович, М. Тілло, М. Чікарькова. - К.: Дакор, 2006. - 509 с.

55. Дудаш Т.І. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посіб. / Т.І.Дудаш. – К.: Алерта, 2013. – 367с.

56. Калінін Ю. Релігієзнавство: Підручник для студ. Вузів / Юрій Калінін, Євген Харьковщенко, . - К.: Наукова думка, 1995. - 252 с.

57. Кислюк К. Релігієзнавство: Навчальний посібник для студентів вузів / Костянтин Кислюк, Олег Кучер ;, Нар. укр. акад .. - 3-є вид., перероб. и доп .. -К .: Кондор, 2004. - 643 с

58. Кислюк К. Релігієзнавство: Навчальний посібник для студентів вузів / Нар. укр. акад.. - 3-є вид., перероб. і доп.. - К.: Кондор, 2004. - 643 с.

59. Колодний А.М. Академічне релігієзнавство: підручник / А.М. Колодний.- К:Світ Знань, 2000. - 862 с.

60. Копейчікова В.В. Загальна теорія держави і права: [підруч]. / [За ред. В. В. Копейчікова].- К.: Юрінком Інтер, 1998. - 320 с.

61. Лубський В. Релігієзнавство: Підручник для студ. вуз./ Володимир Лубський, Василь Теремко, Марія Лубська,. - К.: Академвидав, 2002,, 2003. - 431 с.

62. Марченко М. Н. Теорія держави і права: [підручник] / Марченко М. Н. - [2-е вид., Перераб. і доп.] - М.: ТК Велбі, 2004. - 640 с.

63. Павлов А. С. Курс церковного права. – СПб., 2002.

64. Релігієзнавство. Под ред. Радугина А.А.- Москва // Центр, - 2005. - С.236.

65. Релігієзнавство: курс лекцій / А. М. Колодний, В. М. Скиртач, Л. І. Мозговий. - К.: Центр навчальної літератури, 2006. - 267 с.
66. Релігієзнавство: курс лекцій/ В. Л. Петрушенко. - 3-тє вид., стереотипне. - Львів: Новий Світ-2000, 2006. - 327 с.
67. Релігієзнавство: Навчальний посібник для студентів ВНЗ / Олександр Решетов. - Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2006. - 155 с.
68. Соціально правове регулювання діяльності релігійних оорганізацій: навч. посіб. / С.І. Голотін та ін .; за ред. С.І. Голотіна.- К .: Вид-во НА СБ України, 2001. - 78 с.
69. Титов В. Релігієзнавство: Підручник для студ. Вузів / Володимир Титов, Світлана Качурова, Олег Барабаш; За ред. В.Д. Титова; М-во освіти і науки України, Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х.: Право, 2004. - 269 с.
70. Черній А. Релігієзнавство: Посібник/ Анатолій Черній,. - К.: Академвидав, 2003. - 351 с.
71. Черній А.М. Релігієзнавство: навч. посіб./А.М.Черній, А.І.Ляхно.- К .: Вид-во Європ. Ун-ту, 2004. - 288 с.
72. Чорненький Я. Релігієзнавство: теоретико-практичний курс: Навчальний посібник. - К.: ВД "Професіонал", 2005. - 540 с.
73. Яроцький П. Релігієзнавство: Навчальний посібник для студентів вузів/ Петро Яроцький,; КУТЕП. - К.: Кондор, 2004. - 305 с.

VI. Довідкова література

74. Великий ілюстрований словник іншомовних слів.- М.: ТОВ «Іаquo»; Російські словники гаquo ;, 2003. - 957 с.
75. Зябликов А.В. Праведне держава в розумінні П.А. Флоренського // В кн .: Флоренський П.А. Передбачуване державний устрій в майбутньому: Збірник архівних матеріалів і статей/Упоряд. ігумен Андронік (Трубачов). М., 2009. С. 177-185.
76. Колодний А. Лобовик Б. Релігієзнавчий словник. – К., 1996. – с.63.

77. Концепція державно-конфесійних відносин: [проект] // Національна безпека і оборона.- 2007. - № 8. - С. 8.

78. Тезаурус соціології: темат. слов.-довід. / Під ред. Ж.Т. Тощенко.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. - 487 с.

79. Християнські Церкви і релігійні організації в Україні : довідник / Державний комітет України у справах релігій ; гол.ред.редкол. В. Д. Бондаренко. - К. : ВіР, 2001.. - 93с.: 4 л.іл.. - ISBN 966-7897-02-8

VII. Електронні ресурси

80. Монастир Limited [Електронний ресурс] / М. Бахолдіна // Юридична практика - 2006. - № 31 (449).- [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.yurpractika.com/article.php?id=10006321>

81. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин: інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему: Державно-конфесійні отношения в Україні, їх Особливостігри и Тенденції розвитку; Київ, 8 лютого 2011 р. [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/project.php?news_id=43

VIII. Матеріали судової практики

82. Рішення палати у справах «Лейла Шахін проти Туреччини» та «Зейнеп Текін проти Туреччини»: від 29.06.2004 // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення.Коментарі. – 2004. - №4

83. Рішення палати у справі « Свято-Михайлівська Парафія проти України»: від 14.06.2007// Практика Європейського суду з прав людини. Рішення.Коментарі. – 2007. - №5

84. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. – 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – 208 с.